УДК 82(438):821.161.2.09 Т. Шевченко

Ростислав Радишевський
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА У ПОЛЬЩІ

У статті ідеться про сприйняття образу і спадщини Тараса Шевченка у польському літературознавстві від XX століття до наших днів. Проаналізовано цілий пласт критичних, літературознавчих, перекладознавчих, мовознавчих, історичних та мистецтвознавчих студій, які сформували сучасне обличчя польського шевченкознавства.

***Ключові слова**: Шевченко, польська рецепція.*

Artykuł jest poświecony recepcji postaci oraz spuścizny Tarasa Szewczenki w polskim literaturoznawstwie od XX wieku do naszych dni. Przeanalizowano cały szereg materiałów i prac w zakresu literaturoznawstwa, krytyki, przekładoznawstwa, językoznawstwa, historii i historii sztuki, które składają się na współczesny obraz szewczenkoznawstwa polskiego.

***Słowa kluczowe**: Szewczenko, recepcja w Polsce.*

The article refers to the perception of the image and creativity of Taras Shevchenko in the polish literature from the XX century to the present days. It is analysed the whole layer of the critical, literary, translator, linguistic, historical and art studies that have formed the modern visage of the polish Shevchenko.

***Keywords**: Shevchenko, polish reception.*

«Творча особистість Шевченка сформувалася
на пограниччі російської і польської культур.
Уже на початку його творчості поляки були
першими, хто відкрив у ньому ознаки геніальності,
першими прославили його ім'я серед західних народів,
першими стали перекладати його твори»[1].
Мар'ян Якубець

Із середини XIX століття польські літературознавці намагалися в загальних рисах познайомити польського читача з мистецько-поетичною спадщиною Тараса Шевченка та його життєвим шляхом. Першою монографією, присвяченою життю та творчості українського генія, стала праця Гвідо Баттаглії «Тарас Шевченко. Його життя та твори» (Львів, 1865). На межі XIX–XX ст. стали з'являтися не лише науково-популярні, а й літературно-критичні, наукові праці (згадаймо хоч би працю О. Третяка «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» 1892 року, численні розвідки Фр. Равіти Гавронського). Паралельно з критично-літературознавчою відбувалася і перекладацька рецепція Тараса Шевченка в Польщі. Серед перекладачів XIX століття чільне місце посідають Л. Совінський, А. Гожалчинський та В. Сирокомля, а згодом до них приєдналися українці: на початку XX століття — Сидір Твердохліб, а в міжвоєнний період — Павло Зайцев і Богдан Лепкий.

У повоєнний період польське шевченкознавство представляють праці чотирьох видатних літературознавців — Мар'яна Якубця, Стефана Козака, Володимира Починайла та Володимира Мокрого, які своїми непересічними науковими дослідженнями зробили неабиякий внесок у розвиток польського та світового шевченкознавства.

Поруч з ними творчістю Шевченка цікавились чимало польських дослідників, які починаючи від Другої світової війни (1939) і до початку XXI ст., присвятили чимало праць вивченню спадщини Кобзаря. Саме в цей період польське шевченкознавство виходить на якісно новий рівень порівняно з розвідками попередніх років. У другій половині XX століття над вивченням і популяризацією Шевченкової творчості працювала ціла плеяда видатних літературознавців, доробок яких і сформував сучасне обличчя польського шевченкознавства. Спробуймо узагальнити доступні факти та представити розвиток рецепції творчості Шевченка у Польщі, зокрема на матеріалі перекладів, критичних, літературознавчих, мовознавчих, мистецтвознавчих й історичних досліджень.

Необхідно зазначити, що на початку Другої світової війни Радянська влада використовувала Шевченкове ім'я з ідеологічною метою, особливо на землях, приєднаних до СРСР відповідно до пакту Молотова–Ріббентропа. У новоствореній польськомовній газеті «Czerwony sztandar» («Червоний штандарт», 1939–1941, 1944–1950) публікували свої статті як польські, так і українські радянські автори, серед яких були Максим Рильський, Арон Тростянецький, Тарас Мигал та ін. На шпальтах видання часто з'являлися і матеріали про Тараса Шевченка. Розуміючи, що статті, надруковані в цьому часопису, не внесуть нічого нового у польське шевченкознавство, все ж ми свідомо подаємо їх у нашому томі, щоб показати, як польські та українські автори змушені були під час аналізу творчості Шевченка додавати марксистсько-ленінські ярлики, без яких, напевно, в ті часи їхні праці не були б опубліковані. Символічно, що на сторінках іншого політично заангажованого часопису «Nowe widnokręgi» («Нові обрії», № 3, 1941 р., орган Спілки радянських письменників) до 80-х роковин смерті Шевченка побачили світ переклади його творів та досліджень Івана Франка й Марієтти Шагінян. Таким чином, у польському шевченкознавстві на ґрунті радянської ідеології було започатковано новий етап, який тривав до кінця 80-х рр. У ПНР традиційними стали Дні української культури та відзначення дат, пов'язаних із Шевченком, що окреслили рецепцію Великого Кобзаря у Польщі на популярному рівні. Повоєнний період також позначився утвердженням наукового шевченкознавства, найбільший внесок у яке зробили, зокрема, Мар'ян Якубець, Стефан Козак, Володимир Починайло та Володимир Мокрий. На прикладі їхніх шевченкознавчих праць можна вивчати історію наукових шкіл у літературознавстві, починаючи від біографізму, марксистської методології — і аж до герменевтики, компаративістики, текстології й історії ідей.

Нам уже довелося мовити про найважливіші критичні та літературознавчі праці (від прижиттєвих відгуків до студій першої половини XX століття) про малярську та поетичну творчість Т. Шевченка у Польщі. Усі ці розвідки, за окре-

мими винятками, можна вважати науково-популярними. Дослідники намагалися ознайомити польського читача з унікальною постаттю українського Кобзаря, розповісти про його нелегку долю і непересічний талант як поета й художника. Більшість авторів вважали за необхідне детально описати життєвий шлях Т. Шевченка, звертаючи особливу увагу на його заслання і зв'язки із польськими товаришами по недолі. Першими популяризаторами творчості українського поета у Польщі були А. Гожалчинський, В. Сирокомля та П. Свенцицький, які походили з України та здобували освіту в Університеті св. Володимира (що знаменно, саме в університетській друкарні 1862 року — невдовзі після смерті Т. Шевченка — був надрукований збірник вибраних поезій Кобзаря, переклад яких польською здійснив А. Гожалчинський). Згадані письменники (як і Л. Совінський) стали першими інтерпретаторами поезій Шевченка, намагались наблизити творчість українського митця до польського читача (можливо, не завжди вдало, але зроблене ними заслуговує на пошану).

Попри неабияке зацікавлення польського суспільства творчістю Тараса Шевченка, не всі відгуки польських шевченкознавців звучали схвально. Найдискусійнішим твором Кобзаря була поема «Гайдамаки», в якій окремі критики вбачали ненависть до усіх поляків і Польщі в цілому. Першим, хто заперечив такі погляди, був А. Гожалчинський.

Винятковим явищем (і не лише у польському літературознавстві) можна вважати першу шевченкознавчу монографію «Тарас Шевченко. Його життя та твори», яку опублікував Гвідо Баттаглія у 1865 році. Серед дослідників творчої спадщини Тараса Шевченка цього періоду були А. К. Блаховський, Ф. Р. Гавронський і, передусім, Еліза Ожешко та Стефан Жеромський. Компаративістичний характер мала видана українською мовою праця «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» (1892) Осипа Третяка, в минулому студента Університету св. Володимира, а на той час — професора Ягеллонського університету.

Значний внесок у розвиток польського шевченкознавства першої половини XX століття зробили й українці, зокрема Володимир Гнатюк, Євген Маланюк, Павло Зайцев, Богдан Лепкий та Лука Луців.

У XX столітті польські дослідники не втратили зацікавлення творчістю Тараса Шевченка. Саме в цей час з'явилися численні науково-популярні й навіть суто наукові праці. Справжнє польське наукове шевченкознавство, що розвивалося у повоєнний період, представляють передусім три постаті — Мар'ян Якубець, Стефан Козак та Володимир Мокрий. Їхні окремі праці про Шевченка, які вміщені в нашому томі, засвідчують глибинний інтерес і наукову заангажованість у висвітлення постаті видатного українського поета та художника Тараса Шевченка. І хоча окремі їхні інтерпретації нині подекуди потребують уточнення, та все ж великою мірою доносять до польського читача правдивий образ Кобзаря, роблячи цим вагомий внесок у світову шевченкіану.

Мар'ян Якубець (1910–1998) — відомий польський літературознавець-славіст, невтомний популяризатор творчості Тараса Шевченка. Він народився 8 вересня 1910 року в селі Гиновичі на Тернопільщині. Середню освіту здобув у Бережанській гімназії, яку закінчив 1930 року, навчався у Львівському, Празькому та

Белградському університетах. У 1937 році одержав звання доктора філологічних наук, а габілітаційну працю захистив у 1951 році. У 50-х роках він викладав українську літературу у Варшавському університеті, згодом був професором Вроцлавського університету (у 1947–1980 рр. — завідувач кафедри російської філології, пізніше — проректор), заступником директора Інституту слов'янознавства Польської академії наук, закордонним членом НАН України.

М. Якубець певний час редагував відомий журнал «Slavia orientalis». Його наукові інтереси стосувалися передусім української, російської та південнослов'янських літератур та фольклору. Він також був редактором і співавтором підручника «Російська література», одним із укладачів хрестоматії «Українська література», де представлено найважливіші постаті та явища українського літературного процесу від давнини до сучасності, автором нарису «Історія української літератури» до синтетичного видання «Історія європейських літератур» (1978). Відомий М. Якубець і як редактор-упорядник (разом із С. Козаком) досить важливої наукової праці «З історії польсько-українських літературних взаємин» (1974) та автор передмови до книжки Г. Вервеса, що вийшла польською мовою, «Tam, gdzie Ikwy srebne fale płyną…» («Там, де Ікви срібні хвилі плинуть… (з історії польсько-українських літературних взаємин XIX і XX століть», 1972). З-під його пера вийшли численні статті та передмови: «Слово о полку Ігоревім» (1950), «М. Коцюбинський» (1954), «Джерела і шляхи розвитку української культури» (1955), «Іван Франко» (1958), «Іван Котляревський і польська література» (1970), «Леся Українка і польська романтична література» (1971), «Про новий синтез історії слов'янських літератур» (1976), «Ключові проблеми історії українського-польських літературних відносин» (1982). За сприяння Мар'яна Якубця у Польщі були видані поетичні збірки Ліни Костенко, Івана Драча, Дмитра Павличка, Романа Лубківського.

Мар'ян Якубець не раз виступав із доповідями на різних симпозіумах, де розглядав важливі проблеми української літератури (був, зокрема, доповідачем на міжнародних з'їздах славістів та на конференціях до 100-річчя І. Франка (1956) та 200-річчя І. Котляревського (1969)). Запам'ятався його виступ на конференції в Києві на тему «Селянська проза в польській, сербській та українській літературах», де автор іще раз засвідчив своє масштабне бачення літератури у міжнародному контексті. Він також брав участь у ювілейних конференціях, присвячених Т. Шевченку (1961, 1964), на яких виступав українською мовою. Саме в ці роки М. Якубець надрукував у періодиці десятки статей про творчість Кобзаря. У 1955 році за його ініціативою та з його післямовою була видана книжка «Вибрані твори» Тараса Шевченка у перекладі польською мовою. Крім того, він був автором таких наукових розвідок, як «Поезія Тараса Шевченка» (1961), «Тарас Шевченко в сторіччя смерті» (1961), «Про Шевченкову поезію» (1964), «Шевченко среди поляков» (1964). Ще одним варіантом наукової розмови про Шевченка є вступ до розділу «Література кінця XVIII — першої половини XIX століття», уміщений у хрестоматії «Українська література» (Варшава, 1963), де вибір текстів, вступні статті та коментарі належать саме М. Якубцю.

До сотих роковин смерті українського поета Мар'ян Якубець надрукував статтю «Поезія Тараса Шевченка», в якій багато в чому повторив свої думки із

передмови до видання «Вибрані твори» Т. Шевченка (1955). Висловлюючи своє захоплення творчістю українського митця, він порівняв його з Адамом Міцкевичем, Олександром Пушкіним, Робертом Бернсом, Готфридом Августом Бюргером. Проте, як він твердив, навіть такі порівняння не передають повною мірою величі таланту Кобзаря, чия «поезія була явищем єдиним і неповторним. Немає для неї відповідника в світовій літературі. Поет відчув і відтворив єдину і неповторну долю свого народу»[2]. У студії М. Якубець зробив огляд таких творів, як «Думи мої…», «Перебендя», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч», «Гамалія», та найбільше уваги приділив поемі «Гайдамаки», де висвітлив ідейно-естетичну основу цього важливого для польсько-українських взаємин твору. Окремо автор передмови розглянув сатиричні елементи у творчості Кобзаря («Сон», «Єретик», «Кавказ», «Великий льох») та зв'язки творчості українського поета з польською літературою. М. Якубець простежив і паралелі між «Дзядами» Адама Міцкевича та творами «Сон» та «Великий льох» Тараса Шевченка. У цій ювілейній публікації дослідник вважав за необхідне також представити основні віхи життя та творчості поета.

У статті «Шевченко среди поляков» (1964), адресованій російському читачеві, Мар'ян Якубець докладно зупинився на тому, хто із представників польського суспільства оточував Тараса Шевченка в різні роки його життя і як це вплинуло на його творчість. Він також представив основні лінії сприйняття творчості українського поета у польському середовищі, увиразнивши, зокрема, найважливіші факти перекладацької і наукової рецепції Кобзаря у Польщі.

Саме тут Мар'ян Якубець зробив певні уточнення до співпраці Тараса Шевченка із Леонардом Демським, Зигмунтом Сераковським і Юзефом Богданом Залеським, одночасно відзначивши певний вплив українського Кобзаря на таких польських письменників, як Едвард Желіговський (Антоні Сова), Леонард Совінський, Владислав Сирокомля. Не менш важливими були й інші його фактографічні уточнення. Так, він навів думку із щоденника Якуба Ятовта-Гордона, який був знайомий із українським поетом на засланні, де зафіксовано твердження про те, що найбільшою мрією Кобзаря була незалежність України, яку можна було здобути тільки через революцію. Він також «розшифрував» криптонім В. М., яким була підписана стаття, надрукована у «Дзєнніку літерацкому» (1861), стверджуючи, що її автор — редактор польського часопису В. Малецький. Дослідник розкрив і криптонім Я. Л. (тобто Ян Лям) до статті «Ще одне слово про Шевченка» («Дзєннік літерацкі, 1863), в якій автор, «позбавляючи великого Кобзаря права називатись великим поетом та національним пророком», все ж бачив у Шевченкові однодумця в боротьбі проти царського самодержавства, «що робить музу Тараса Шевченка близькою» полякам. Я. Лям вважав, що саме цими безцінними рисами Т. Шевченко суголосний поезії Міцкевича, Словацького, Красінського, бо його думка «співзвучна нашій скарзі, а тому ми повторюємо: марно намагатися зробити з Шевченка апостола ворожої нам ідеї: хай ця ідея набере виразні форми, і ми побачимо, як вона стане ланкою міцнішою, ніж урочисті угоди й старовинні традиції». М. Якубець розшукав у бібліотеці Ягеллонського університету (Краків, архів Юзефа Ігнаци Крашевського) лист Броніслава Залеського, де йшлося про

друкування поеми «Марія» в одному з польських журналів; відповідаючи на лист Ю. Крашевського, Б. Залеський стверджував, що Т. Шевченко «ненавидів царський уряд і високих церковних ієрархів».

Окремі факти із цієї праці М. Якубець повторив у «Вступі», найбільшій своїй синтетичній студії про Шевченка (видання Бібліотеки Народової, 1974); шкода, що ця передмова не вийшла окремим книжковим виданням, адже саме вона на той час найповніше і найоб'єктивніше представляла сильветку Кобзаря. Саме тут Мар'ян Якубець монографічно охопив усі періоди життя та творчості Т. Шевченка. Постать Кобзаря він розглянув у контексті світової літератури, наголосивши на перевагах його художнього слова: «На світі було небагато поетів, які зробили для свого народу стільки, скільки Шевченко для українців. Він був палким співцем недолі народу, з якого походив, національним ідеологом, революціонером, творцем новітньої літературної мови й української літератури, непересічним митцем, його визнано духовним проводарем України. Він — один із небагатьох поетів на світі, кого можна назвати національним пророком із огляду на ту роль, яку він відігравав у своєму краї, як і великі польські романтики»[3].

Перш ніж розглянути творчість Шевченка, М. Якубець зробив екскурс в історичні, економічні, культурні взаємозв'язки польського й українського народів упродовж попередніх віків, подавши огляд української літератури «дошевченківського» періоду (творчість Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Котляревського, Євгена Гребінки, Петра Гулака-Артемовського, Миколи Костомарова, «Руської трійці» — Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича), що є цілком виправданим для видання, адресованого польському читачеві. Далі він подав ґрунтовну сильветку Шевченка, людини і митця, на тлі епохи.

У наступному розділі автор, оригінально та свіжо викладаючи добре відоме, описав життєвий шлях Тараса Шевченка (адже саме біографія, на думку Мар'яна Якубця, є ключем до розуміння творчої спадщини Кобзаря), детально розглядаючи важливі події у житті українського митця, що могли в той чи інший спосіб вплинути на його творчість.

У третьому розділі «Рання творчість Шевченка» автор передмови розглянув твори поета, що ввійшли до першого видання «Кобзаря» 1840 року (вірші «Думи мої, думи мої…» і «Перебендя», балади «Катерина» і «Тополя», «Думка» («Нащо мені карі очі…»), лист у віршах «До Основ'яненка» і два історичних твори «Іван Підкова» і «Тарасова ніч»), а також поезії, що побачили світ одночасно з виданням збірки — «Думка» («Вітре буйний…»), «На вічну пам'ять Котляревському», «Причинна», «Думка» («Тече вода в синє море..»), фрагмент поеми «Гайдамаки». На думку Мар'яна Якубця, «ранні поезії Шевченка становлять певну цілісність; серед них ми традиційно виділяємо лірику, балади, суспільно-політичні та історичні поеми. Їм притаманні особливі властивості, які відрізняють їх від тогочасної української поезії як мотивами, так і стилем і версифікацією. Перша їхня специфічна риса, яка впадає в очі, — це інше забарвлення народності. Зв'язок цих творів із народною пісенною традицією посідає важливе місце у всьому шевченкознавстві»[4]. Літературознавець простежив у ранніх творах Тараса Шевченка народні мотиви та образи (на-

приклад, мотив обернення молодої дівчини в рослину). Він спеціально зробив акцент на ранніх творах Кобзаря, де наявні суспільно-політичні мотиви (зокрема у творах «Катерина», «Мар'яна-черниця», «Сліпа»). Та чи не найбільшу увагу автор приділив поемі «Гайдамаки», в якій простежив не тільки фольклорні, а передусім суспільно-політичні мотиви, намагався виокремити ідейне спрямування цього твору. Мар'ян Якубець навів паралелі між «Гайдамаками» Т. Шевченка та «Канівським замком» Северина Гощинського, адже «їх об'єднує спільна тема, однакова художня манера, стиль, рефлексія над сучасністю»[5].

Окремо він розглянув поезії «Трьох літ», що у творчості Тараса Шевченка посідають досить вагоме місце. М. Якубець вважав, що «шедевром лірики Шевченка "Трьох літ" є "Заповіт", який став майже національним гімном України, полум'яним закликом поета до народу зірвати з себе кайдани і "вражою, злою кров'ю" окропити волю»[6]. «Перлиною» творчості Кобзаря, на думку польського літературознавця, є поема «Великий льох», яку він (разом із поемою «Сон») розглядав у контексті поеми Адама Міцкевича «Дзяди», наводячи факти подібності в тематиці й поетиці. Поему «Сон» автор докладно проаналізував із погляду образів та структури твору, дещо стисліше розглянув поеми «Кавказ» і «Єретик», окремо наголосив на ідейній сутності поезії «І мертвим, і живим, і ненародженним…» та біблійній традиції циклу «Давидові псалми».

П'ятий розділ передмови («Творчість часу неволі») присвячений творам, що були написані під час перебування на засланні (йдеться передусім про цикл «У казематі»). Автор чимало уваги приділив обставинам, які спричинили появу тих чи інших мотивів у творах цього періоду. Проблему неволі у творчості Шевченка дослідник розглянув у контексті поезій Байрона, Шеллі, Пушкіна, Словацького та ін. У шостому розділі Мар'ян Якубець розглянув твори Тараса Шевченка останніх років життя, особливо звернувши увагу, зокрема, на використання поетом біблійних та євангельських мотивів та на новаторство таких творів, як «Неофіти», «Юродивий», «Подражаніє Ієзекіїлю (глава XIX)», «Саул» і «Марія», даючи їй, за Іваном Франком, досить високу оцінку. Автор не оминув також й інтимних мотивів у ліриці Кобзаря.

Підсумовуючи, Мар'ян Якубець назвав окремі твори різних періодів, систематизував їх за жанрами, тематикою, мотивами, героями, зробив певні акценти на питаннях віршування, мові та стилі поета. Він закінчив передмову розділом «Боротьба за поетичну спадщину Шевченка», де йшлося про рецепцію творчості Тараса Шевченка у польському суспільстві, а також представив переклади Кобзаря польською мовою, дав об'єктивну критичну оцінку праць польських шевченкознавців. Однак саме останню частину праці розкритикував Єжи Єнджеєвич у рецензії «Шевченко пригнічений», зазначивши, що автор мало уваги звернув на нові польські переклади, а проаналізував ті, які вже не раз розглядали різні дослідники попередніх років. І все ж, незважаючи на такий докір Є. Єнджеєвича, «Вибрані поезії» в серії «Бібліотеки Народової» був високо оцінений як польськими, так і українськими літературознавцями. У виданні було надруковано 112 перекладів творів Шевченка, здійснених поетами різних поколінь. Найбільше перекладів зробив Чеслав Яструмбець-Козловський (33), Богдан Лепкий (14), Володимир

Слободник (11), Маріан Пєхал (9), Єжи Єнджеєвич (5), Владислав Сирокомля (4), Константи Думанський (3), Тадеуш Хрусцелевський (3), Казимеж Анджей Яворський (3), Тадеуш Голлендер (3), Станіслав Струмпф-Войткевич (3), Леонард Совінський (2), Марія Беньковська (2), Ярослав Івашкевич (2), Леопольд Левін (2), Єжи Литвинюк (2), Остап Лапський (2), Казимеж Вежинський (1), Анна Каменська (1), Мечислав Яструн (1), Ян Чарни (1). Важливо також, що М. Якубець у своїх коментарях не тільки оцінив адекватність перекладу, але й інформував про всі інші польські переклади одного й того ж твору та подав їхні оригінальні назви.

Мар'ян Якубець у 50-х–70-х роках XX століття надрукував десятки статей про творчість Т. Шевченка (частину з них — у періодиці), які різнобічно висвітлюють творчість Кобзаря, але матеріал у них подеколи повторювався. Серед його шевченкіани ми вибрали такі: вступ до «Вибраних поезій» (1974), «Шевченко среди поляков» (1964) і «Про Шевченкову поезію» (1964), де монографічно подана творчість Тараса Шевченка для польського читача.

Ще одним видатним польським ученим-шевченкознавцем є Стефан Козак — голова Польського українознавчого товариства, один із організаторів Міжнародної асоціації україністів, голова Наукового товариства імені Шевченка у Польщі, іноземний член НАН України, дійсний член Української вільної академії наук (Нью-Йорк).

Стефан Козак народився 11 серпня 1937 року в селі Вербиця, що біля Замостя (Люблінське воєводство Польщі). Згодом саме через цю обставину він взяв собі псевдонім С. Вербицький, під яким були опубліковані його праці у періодиці, зокрема у виданнях «Наше слово» та «Наша культура». Внаслідок операції «Вісла» родину Стефана Козака було переселено на північ країни, тому середню освіту майбутній науковець отримав у ліцеї міста Лідзбарк Вармінський Ольштинського воєводства (колишня Східна Пруссія). Вищу освіту Стефан Козак здобув у Києві — навчався на філологічному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка. У цьому ж навчальному закладі він закінчив аспірантуру. Науковим керівником його кандидатської дисертації був відомий шевченкознавець професор Євген Кирилюк.

Ще до вступу до аспірантури, у 1962–1964 роках, Стефан Козак працював у варшавській газеті «Наше слово». У цей час він намагався популяризувати заборонених тоді в Україні літераторів, серед яких були такі визначні постаті, як Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Іван Драч, Євген Гуцало, Віктор Міняйло, Іван Світличний, Іван Дзюба та багатьох інших. Стефан Козак став у цей час своєрідним «містком», намагаючись донести до польського читача принаймні дещицю з того, що на початку 60-х років XX століття було написано на території України. А оскільки час навчання Стефана Козака у Києві припав на період хрущовської «відлиги», це значною мірою розширило дослідницькі горизонти науковця, збільшило сферу його літературознавчого зацікавлення.

Після повернення до Варшави Стефан Козак став науковим співробітником Інституту слов'янознавства Польської академії наук (тут під спільною редакцією з Мар'яном Якубцем вийшов ґрунтовний науковий збірник «Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich» («З історії літературних польсько-українських сто-

сунків»). Упродовж 1970–1975 рр. він був науковим секретарем престижного слов'янознавчого академічного часопису «Slavia Orientalis» й одним із його активних дописувачів, зокрема розділу «Хроніка». У цьому філологічному журналі публікували й українознавчі статті. Серед тих робіт контроверсійною стала праця С. Козака і М. Неврлого «Київські неокласики». За цю розвідку обох авторів покарали: зокрема Стефана Козака за вказівкою посольства Радянського Союзу у Варшаві звільнили з роботи у журналі «Slavia Orientalis», а у Києві з'явилася розгромна стаття про його «нескоєні помилки». Та найгіршим було навіть не це, а заборона (на цілих шістдесят років) приїжджати в Україну. Однак Стефан Козак не втратив свого наукового запалу і вже у 1977 році у Вроцлаві захистив габілітаційну (докторську) роботу на тему «U źródeł romantyzmu i nowożytnej myśli społecznej na Ukrainie» («У джерел романтизму і суспільної думки в Україні»).

У 1981–1989 роках Стефан Козак працював на кафедрах польсько-східнослов'янської компаративістики та української філології Варшавського університету. Він також майже впродовж двадцятиріччя (у 1990–2008 рр.) очолював тут україністику. Під керівництвом Стефана Козака кафедра української філології Варшавського університету стала потужним науково-дослідним центром. Промовистим показником досягнень кафедри та її безпосереднього керівника, надзвичайним надбанням для україністів та науковців гуманітарних дисциплін стали «Варшавські українознавчі записки», перший том яких побачив світ 1989 року (систематично збірник почав виходити друком із 1994 року). Цей збірник був надрукований у тогочасних складних політичних умовах і з'явився насамперед за підтримки отців-василіан. У «Записках» друкували систематичні дослідження з літератури, мови, релігії та церкви, сакральної культури, національної свідомості, політичної і філософсько-суспільної думки в Україні, проблем історії українсько-польських взаємин, ролі видатних постатей, а також культурних трансформацій українсько-польського пограниччя. По суті збірник став справжнім гуманітарним форумом обміну науковими думками українців і поляків. Матеріалом для чергових томів «Записок» були й доповіді учасників щорічних польсько-українських зустрічей учених з усіх україністичних установ Польщі — університетських кафедр, спеціалізованих відділів Польської академії наук, Інституту Центрально-Східної Європи у Любліні, Південно-Східного інституту в Перемишлі тощо — та україністів з України та всього світу. Томи «Варшавських українознавчих записок» переважно складалися з двох своєрідних тематичних підрозділів: «Польсько-українські зустрічі» та «Studia Ukrainica». У 2008 році вийшов, на жаль, останній (25–26) том збірника. Вважаємо, що це було одне із найкращих видань зарубіжної україністики, зосереджене на дослідженні актуальних україністичних проблем двох народів.

Стефан Козак одним із перших став використовувати термін «преромантизм» у своїх літературознавчих дослідженнях. У 2003 році у праці «Preromantyzm ukraiński» («Український преромантизм») науковець уперше проаналізував месіаністичну історіософію твору анонімного автора «Історія Русів». Раніше, у 1990 році, була опублікована монографія «Ukraińscy spiskowcy i mesjaniści. Bractwo Cyryla i Metodego», а у 2004 році україномовна версія цієї роботи — «Україн-

ська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство» — була видана в Івано-Франківську. Порівняльний аспект має книжка «Polacy i Ukraińcy. W kręgu mysli i kultury pogranicza. Epoka romantyzmu» («Поляки і українці. В колі мислі і культури пограниччя. Епоха романтизму»; Варшава, 2005).

У 1989 році за невтомну працю на науковій ниві, зокрема за працю «Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство», дослідника було відзначено званням надзвичайного професора, а в 1993 році він отримав найвище звання професора звичайного. Стефан Козак є почесним доктором кількох авторитетних українських університетів (Чернівецького, Івано-Франківського, Київського), зарубіжним членом Національної академії наук України.

Авторитет ученому в польському науковому світі та за його межами принесли ґрунтовні праці, що виходили польською та українською мовами: «Типологія польсько-українських літературних взаємин у першій половині XIX століття» (1967), «Біля джерел романтизму і новочасна суспільна думка в Україні» (1978), «Українська змова та месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство» (1990), «Український преромантизм. Джерела, становлення, контексти, витоки» (2003), «Поляки й українці. В колі мислі і культури пограниччя. Епоха романтизму» (2005), «З історії України: релігія, культура, суспільна думка» (2006), «Християнство — романтичний месіанізм — сучасність» (Київ, 2011).

У центрі творчих та наукових зацікавлень професора Стефана Козака — проблеми польсько-українського літературного та мовно-культурного пограниччя, розвиток історіософської думки в Україні, взаємовпливи в літературі різних періодів і фольклорі. Наукові праці Стефана Козака, присвячені українському романтизмові, становлять вагомий внесок у розвиток українознавства. Варто звернути увагу на те, що професор не тільки аналізував творчу спадщину українських письменників епохи романтизму, а й досліджував польсько-українські зв'язки цього періоду та всіляко популяризував програмні тексти цього напряму (наприклад, маніфести Кирило-Мефодіївського братства). Як бачимо, Стефан Козак дуже багато уваги приділяв українському романтизмові та, звичайно, чи не найвидатнішому представникові цієї епохи — Тарасові Шевченку. Постать і творчість великого Кобзаря професор Козак досліджує у контексті європейського визвольного руху, у взаємозв'язках із польською та багатьма іншими слов'янськими літературами — і не тільки крізь призму літературознавства, а й соціології, геополітології та історії[7]. У своїх працях науковець спирається на дослідження таких учених, як В. Щурат, П. Зайцев, В. Гнатюк, Є. Кирилюк, Т. Пачовський, І. Кочур, Р. Кирчів, Г. Вервес, В. Крементуло.

Ранні студії Стефана Козака присвячені рецепції творчої спадщини Кобзаря у Польщі. Праці пізніших періодів — дослідженню порівняльно-типологічних зв'язків та аналізу творів українського митця в контексті герменевтики. У своїх шевченкознавчих працях С. Козак торкався порівняльних питань творчості українського поета та художньої спадщини Юліуша Словацького й письменників «української школи», на основі яких він доводив правомірність думки про наявність взаємовпливів польської та української літератур, віднаходив спільні джерела, з яких черпали натхнення митці обох народів[8]. Стефан Козак різноманітно

висвітлював контактно-генетичні зв'язки української та польської літератур, зокрема з компаративістичного погляду розглядав творчість українського митця Тараса Шевченка. Назвімо принаймні хоча б кілька праць С. Козака: «Боротьба за спадщину Шевченка у польській літературній критиці в першій половині 60-х рр. XIX ст.» (1964), «Тарас Шевченко і польська література» (1964), «Перші знайомства (Прижиттєві відгуки про Шевченка в польській пресі)» (1964), «Шляхи братерського єднання. З історії боротьби за спадщину Шевченка в польській літературі» (1964), «Ідеал правди у Шевченка» (1990), «Універсальність Шевченкової правди» (1992), «Історіософські концепції Шевченка» (1983 та 1998), «Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське братство» (2004) та інші.

Стаття «Перші знайомства» Стефана Козака присвячена рецепції творчості Тараса Шевченка у польському літературознавстві. Автор зазначав, що вперше Тарас Шевченко був згаданий у статті Р. Подберезького «Кілька слів про малярські праці художника...» (надрукована 1842 року в «Петербурзькому тижневику»). У цій розвідці йшлося про окремі картини українського митця. За два роки, у 1844 році, той самий автор, Р. Подберезький, опублікував більшу роботу — «Мальовнича Україна». Особливістю цієї розвідки, за словами Стефана Козака, є те, що Р. Подберезький не обмежився тільки характеристикою живописних праць Тараса Шевченка, але й позитивно оцінив його поетичні твори. У 50-х роках XIX століття зацікавленість постаттю Тараса Шевченка посилюється, кількість статей та наукових розвідок помітно збільшується. Польські дослідники частіше пишуть про Кирило-Мефодіївське братство, а в цьому контексті розглядають і українського митця. У цій же розвідці Стефан Козак нагадав про статтю анонімного автора під назвою «Про сучасні контакти України та Польщі». Він відзначав, що автор згаданої замітки захоплювався бурхливим розвитком української літератури, виокремивши її головний принцип — тісний зв'язок із народом, його життям і щоденним побутом, та вершини вона досягла саме завдяки творам Тараса Шевченка, які допомогли відродити національну свідомість. Стефан Козак проаналізував також зацікавленість постаттю та творчою спадщиною Тараса Шевченка у польському суспільстві, виокремив перші рецензії на поезії Кобзаря та на перші переклади його творів польською мовою.

У студії «Шляхи братерського єднання: з історії боротьби за спадщину Шевченка в польській літературі» науковець розкриває місце і роль Тараса Григоровича у польській літературі після Січневого повстання 1863 року. Стефан Козак говорить про літературознавців, які у своїх працях зверталися до творчості Кобзаря. Серед перших інтерпретаторів професор виокремлює Л. Совінського, Бр. Залеського, А. Гожалчинського, а передусім — Г. Баттаглію, чия робота «Тарас Шевченко, його життя та твори» (1865) набула неабиякого розголосу і спонукала, у свою чергу, говорити про постать і творчий доробок українського митця. На думку С. Козака, важливе місце серед популяризаторів творчості Тараса Шевченка посідав Паулин Свенцицький (саме він першим у Польщі переклав поему «Кавказ»).

Ще одна стаття Стефана Козака «Біля джерел польського українофільства» була надрукована 1967 року в журналі «Вітчизна». Ця праця була своєрідною

відповіддю на студію «Шевченко і польський романтизм» Вацлава Кубацького, відомого у наукових колах своїми дослідженнями творчості митців «української школи»: Ю. Крашевського, А. Мальчевського, В. Сирокомлі та ін. У цій праці Стефан Козак чимало уваги приділив пошуку сюжетних паралелей у творах Тараса Шевченка та Адама Міцкевича, зазначаючи, зокрема, що «певну аналогію у показі царату в третій частині "Дзядів" та поемі Шевченка "Сон" треба пояснювати близькістю патріотичного пафосу. "Перебендя" має в собі щось від "Пісні Вайдельоти" ("Конрад Валленрод"), а балади вражають подекуди подібністю сюжетів і навіть образів»[9].

Стефан Козак також є автором рецензії на роман-есе Єжи Єнджеєвича «Noce ukraińskie, albo Rodowód geniusza» («Українські ночі, або Родовід генія»). Науковець вважає переконливими гіпотези Є. Єнджеєвича про знайомство Тараса Шевченка із митцями «української школи»; яскравою сторінкою у формуванні польсько-українських взаємин стало також приятелювання українського поета з польськими засланцями. Цій темі були присвячені дослідження В. Вєдіної та А. Дякова. Проте, як зазначав автор рецензії, Єжи Єнджеєвич скористався не тільки працями названих авторів, а й великою кількістю мемуарних матеріалів, «розсипаних по забутих періодичних виданнях», та рукописами з архівів Варшави, Кракова, Москви, Києва, Львова та Парижа.

Стефан Козак написав і рецензію на видання «Вибрані поезії» (1974) Тараса Шевченка з передмовою та ґрунтовними примітками М. Якубця. Крім безпосередньої оцінки цього видання, Стефан Козак подав також короткий огляд українознавчих робіт того часу. Мар'ян Якубець, як слушно зауважив професор Стефан Козак, значну увагу у своїй передмові приділив висвітленню так званих «білих плям» в історії шевченкознавства, а також розкрив зв'язок слов'янських літератур на прикладі творчості українського митця.

У розвідках професора Стефана Козака провідне місце посідає дослідження філософських питань у творчості Тараса Шевченка, зокрема пошук правди. Зацікавлення цим мотивом пов'язане із захопленням незламністю, непоборністю духу Кобзаря, незважаючи на різноманітні перешкоди, які випали на долю українського митця. У сфері етичних ідеалів нічого вищого не знав Шевченко над правду, її він шукав усюди невпинно, задля неї став на боротьбу зі світовим лихом, задля неї перетерпів усі негаразди і був незламним прихильником правди до кінця. Цю проблематику науковець піднімає у розвідках «Правда як sacrum у творчості Шевченка», «Ідеал правди у Шевченка», «Універсальність Шевченкової концепції правди», «Кобзареве "Євангеліє правди"», «Шевченкова концепція правди і свободи» та інші. У роботі «Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське братство» є цілий розділ, присвячений «правді» у творчості Тараса Шевченка. Однією з найпомітніших, найвагоміших робіт С. Козака, присвячених творчості Тараса Шевченка, є «Правда як sacrum у творчості Шевченка». Кобзар виступав із найбільш революційним і дозрілим синтезом ідей правди і визвольною концепцією, що знайшла своє відображення у досконалій, як зауважив дослідник, поетичній формі. У цій романтичній ідеї, на думку літературознавця, втілюється бачення суспільного прогресу, «яка формувалась у процесі ідейної радикалізації

конспіраторів XIX ст.»[10]. Варто звернути увагу на те, що «Євангеліє правди» Тараса Шевченка нерозривно пов'язане з моделлю історіософської правди романтиків. Усвідомлюючи особливість історії українського народу та відсутність упродовж тривалого часу державотворчого чинника, Кобзар усю увагу сконцентрував на ідеї правди та свободи. В епоху романтизму, як це доречно зазначив Стефан Козак, вважалося, що життя всім народам дав Бог, і тому боротьба за незалежність — це виконання покладеного на кожного обов'язку, реалізація Божих принципів, які є основою людської гідності. Їхня втрата чи нереалізація стає першим кроком на шляху втрати свободи. Підтвердження того, що подібну історіософську концепцію розділяв і Тарас Григорович Шевченко, Стефан Козак знаходить у творах «Кавказ», «Єретик», «Сон», «Великий льох», «Розрита могила», «І мертвим, і живим, і ненародженним…» та деяких інших.

Місце історії у творчості Тараса Шевченка професор Стефан Козак розкриває у розвідці «Історіософські концепції Тараса Шевченка». Дослідник зазначає, що, вплітаючи у свою історіософську систему есхатологічні ремінісценції, український митець стверджував, що саме через падіння людства ми відновимося, тобто, ліквідовуючи всіляке зло, яке виникає через гріх і недосконалість, можна сподіватися на радикальні зміни як і в людському житті загалом, так і в самій людині. Тарас Шевченко, за словами Стефана Козака, був переконаний, що можна створити людину нового зразка з високим рівнем моралі. Новаторство українського поета полягало у тому, що він у своїх історіософських концепціях утверджував «ідею революційної дії» і вважав її рушійною для створення нового суспільства[11]. Крім того, Кобзар не раз у своїх творах говорив про численні та довготривалі страждання народу на шляху до волі, свободи, благополуччя та справжнього щастя. Історіософська концепція, зрозуміло, сформувалася ще у його ранній творчості. «Це не був лише випадковий діалог з історією, — як зазначав дослідник, — бо у подальшій перспективі ці міфи, що збурювали історичну уяву, а також їх романтичні переробки, трактувалися як ремедіум проти деструктивних імпульсів, що поглиблювали суспільну апатію і політичну інерцію народу» [12]. У пізніших творах історіософська концепція набуває свого так званого «кульмінаційного довершення», хоча «Гайдамаки» належать до ряду видатних романтичних поем у літературі слов'ян, варто зауважити, що історія подається тут більше як пережитий досвід і відчуття, ніж рефлексія, вона є швидше політично й емоційно заангажованою, ніж історіософським висновком. Ці ідеї проходять через всю творчість Тараса Шевченка, ми їх можемо віднайти у творах усіх періодів творчості Кобзаря.

Таким чином, Стефан Козак, завдяки своїм літературно-критичним статтям та науковим розвідкам, став одним із найактивніших популяризаторів творчості великого Кобзаря за межами України.

До Варшавської школи польських шевченкознавців також належить відомий польський літературознавець, компаративіст і славіст Володимир Починайло (15.X.1939, с. Полоскі, Польща — 29.I.1979, Ольштин) народився в українській родині, що мала середні статки та володіла невеликою на ті часи ділянкою землі.

Рідне його село налічувало у першій половині XX століття близько 200 маєтків, там була початкова школа і православна церква. З етнографічного та істо-

ричного погляду саме на теренах цього населеного пункту перетиналися польські та східнослов'янські впливи. Не дивно, що й українська мова не була чужою для майбутнього славіста. У школу В. Починайло пішов у рідному селі, однак початкову освіту він завершував у селах Венцкове та Ягожеве. У 1952 році його батьки переїхали до сусіднього села Славка Вєлька, а вже наступного року Володимир закінчив школу в Козлові. Під час навчання у загальноосвітньому ліцеї с. Ніджици у 1953–1957 роках В. Починайло захопився гуманітарними науками. Після закінчення школи він планував вивчати російську філологію у Варшавському університеті, однак під впливом проф. Пшемислава Зволінського віддав перевагу україністиці на щойно створеній кафедрі української філології. Знайома з дитинства говірка значно допомогла юнакові швидко опанувати літературну українську мову й вже в 1962 році він отримав ступінь магістра української філології.

Ще під час навчання в університеті Володимир Починайло розпочав дослідження українсько-польських літературних взаємин. Свою магістерську роботу на тему «Максим Рильський і Польща» він написав під керівництвом Флоріана Неуважного, надрукувавши пізніше на кілька статей, зокрема «Польща в поетичній творчості Максима Рильського» («Наша культура», 1964, № 8, с. 1–3), «Адам Міцкевич у перекладах Максима Рильського» («Наша культура», 1965, № 3, с. 1–2), «Польща в наукових та публіцистичних працях Максима Рильського» («Наша культура», 1969, № 7, с. 12–14), «Максим Рильський і музика Фредерика Шопена» («Наша культура», 1974, № 7, с. 4), «Польща в поетичній творчості Максима Рильського», («Український календар», Варшава, 1974, с. 240–245). Із переліку цих публікацій видно, що ще в студентські роки він був підготовлений до наукової праці і, напевно, міг би захистити кандидатську дисертацію із означеної теми.

В. Починайло із 1962 року працював вчителем російської мови у Педагогічному ліцеї у Щитні, а згодом, через рік, — у Гастрономічному технікумі міста Ольштина. У 1965–1969 рр. він — викладач української філології на заочному відділенні факультету підвищення кваліфікації вчителів. У цей же час В. Починайло активно співпрацював з Українським громадсько-культурним товариством у Польщі та Товариством польсько-радянської дружби, систематично вдосконалював своє знання східнослов'янських мов, закінчивши із цією метою у 1965 році центральні курси для вчителів російської мови у Варшаві, а у 1969 році — у Москві.

У 1970 році Володимир Починайло одружився, а наступного року вступив до аспірантури Варшавського університету зі спеціалізації польська і слов'янська філологія. І хоча на той час дослідник мав напрацювання з питання «Максим Рильський і польська література», все ж йому — на пропозицію проф. Базилі Бялокозовича — затвердили тему наукового дослідження «Петро І і Петербург у творчості Міцкевича, Пушкіна та Шевченка». Захист докторської (кандидатської) дисертації відбувся 25 березня 1975 року, рецензентами були проф. Мар'ян Якубець, Еугенія Кухарська та Флоріан Неуважний.

Найавторитетніший на той час польський славіст Мар'ян Якубець писав, зокрема, у своїй рецензії: «Треба мати неабияку відвагу, щоб порушувати цю тему. Вже сама проблема ставлення Міцкевича і Пушкіна до Петра І і його вчинків викликало і досі викликає чимало труднощів, а що вже говорити про долучення до

їхнього кола Шевченка, поета зовсім відмінного від них. Різносторонній аналіз ставлення до ключової проблеми старої Росії вимагав ґрунтовного знання історії, але й також історичної та культурної традиції однаково Росії, України та Польщі, бо, по суті, усе, що ці троє поетів писали про Петра І та про Петербург є відображенням історичного досвіду їхніх народів».

Володимир Починайло наголошував на тому, що дослідження польсько-російських зв'язків варто розглядати у більш широкому контексті, беручи до уваги також польсько-українські, польсько-білоруські та навіть польсько-литовські літературні, культурні, суспільні взаємини цих народів. На його думку, комплексне потрактування генетичних зв'язків, культурних аналогій, історичних та типологічних сходжень допомагає правильно та повно розкривати специфіку, подібності та відмінності слов'янських культур, зокрема літератур.

Розглядаючи взаємозв'язок трьох слов'янських романтичних літератур, найбільше уваги дослідник приділив саме можливим впливам на Кобзаря польського та російського митців, роблячи вагомий висновок, що «тема відносин трьох слов'янських поетів належить до актуальних і вічних, як життя їх народів. Без Шевченка, Міцкевича, Пушкіна важко уявити не тільки розвиток національних літератур, але й світової поезії».

Володимир Починайло не перший звернувся до вивчення проблеми Петербург і Петро І у творчості трьох слов'янських поетів — Шевченка, Міцкевича і Пушкіна. Тут варто згадати хоча би праці на цю тему І. Франка, О. Колесси, Ю. Третяка, Б. Лепкого, М. Рильського, М. Якубця, Г. Вервеса, а також окремі наукові розвідки, які опосередковано стосувалися цієї проблематики й де йшлося передусім про бінарні зв'язки. Дисертант зібрав обширну бібліографію, яка налічувала понад тисячу позицій. Однак не було жодної праці, яка б із такою повнотою розкривала у компаративістичному аспекті тему Петербурга та Петра І у творчості трьох згаданих поетів. Історико-порівняльний метод видався для цієї роботи найбільш придатним не лише для висвітлення типологічних сходжень у творчості цих трьох авторів, але й для ґрунтовного аналізу російської, польської та української літератури кінця XVIII і початку XIX століття. Дотримуючись засади історизму, Володимир Починайло у хронологічній послідовності проаналізував найважливіші факти у польсько-східнослов'янських взаєминах.

За темою дисертаційного дослідження в 1974 році Володимир Починайло опублікував працю «"Сон" Шевченка і міцкевичівська та пушкінська візія Петербурга», де підкреслив, що немає нічого дивного у тому, що Петербург — столиця царської Росії — посідав особливе місце у творчості Тараса Шевченка («Сон»), Олександра Пушкіна («Мідний вершник») та Адама Міцкевича («Дзяди»).

Дослідник стверджував, що для глибшого розуміння творів А. Міцкевича, О. Пушкіна та Т. Шевченка, в яких функціонувала тема Петербурга і Петра І, варто враховувати час їх написання і суспільно-політичну ситуацію, які диктували жанрову і композиційну будову та проблематику віршів і поем трьох поетів, які «стали речниками прагнень своїх народів, суддями історії, традицій і звичаїв, отримавши найменування національних пророків». В. Починайло зіставляє ряд цитат із творів А. Міцкевича, О. Пушкіна й Т. Шевченка й показує подібне і відмінне, художні, сатиричні та кри-

тичні акценти у візії ними Петербурга, зокрема побудову царської столиці на болотах і багнах, на кістках козаків і селян. Тут автор в своїх оцінках спирається не лише на художні твори, а й на історичні джерела, законодавчі акти й регламенти, військові статути. Автор показує, що між «Дзядами» (III частина) і «Уривком» А. Міцкевича та «Мідним вершником» О. Пушкіна, а також поемою «Сон» Т. Шевченка, «існує тісний зв'язок, що особливо помітний в ідеологічній площині творів», і не завжди збігається в ґенезі та меті. Він, зокрема, пише, що «візія Міцкевича падіння Петербурга як твердині російського деспотизму (можливо, занадто сміліва як на ті часи) була ближча Шевченкові, ніж песимістична картина у "Мідному вершнику" Пушкіна. Саме тому у своїй поемі Шевченко звертався до Міцкевича, скидаючи з п'єдесталу як Петра I, так царя Миколу I, глибоко вірячи в смертність деспотів і їхньої системи влади, тим самим підіймаючи в українській літературі (набагато раніше, ніж у російській) проблему революційного перевороту й відновлення справедливості та свободи поневолених царатом народів». На завершення своєї статті В. Починайло наголошував, що «подібність деяких образів і характеристик Петербурга і Петра I у творах трьох поетів не випадкова: вона є точкою перетину їхніх світоглядів. Така подібність не применшує оригінальності цих досконалих творів, що становлять важливу частину ідейного і творчого доробку цих авторів».

Окремі положення цієї статті В. Починайло розвинув і поглибив у ґрунтовній 50-сторінковій студії «Петро I в поезії Пушкіна, Міцкевича та Шевченка», де здійснив детальний літературно-критичний, історичний та порівняльний аналіз теми Петербурга та Петра I у творах найвидатніших представників трьох літератур — української, польської та російської — Тараса Шевченка, Адама Міцкевича та Олександра Пушкіна. Кожному із названих поетів дослідник давав індивідуальні характеристики щодо причин їхнього звернення до постаті Петра I і оцінки його діяльності. Так, він вважав, що Пушкін вбачав у Петрі I у різні періоди його життя то царя-реформатора, то революціонера-руйнівника, то царя-деспота. А. Міцкевич висловлював свій критичний погляд на Петра I та російський абсолютизм через призму філософських категорій боротьби добра зі злом, і в цій боротьбі прирікав царат на поразку. Натомість, Т. Шевченко у своїй візії вільної України вважав, що Петро I «розіпнув» Україну, а Катерина продовжила його справу, і за це вони заслуговують звання «катів-людожерів» та «коронованих злодіїв», які жорстоко розправилися з козаками. Підсумовуючи, можна сказати, що В. Починайло акцентував на неоднозначності образу Петра I у творчості трьох поетів як з ідейного, так і з художнього погляду, оскільки кожен із них мав власне, оригінальне потрактування постаті царя. Шевченко і Міцкевич багато уваги присвятили моральній оцінці дій Петра I, розглядаючи його крізь призму Миколи I, а Пушкін підкреслював заслуги царя як ідеалу освіченого монарха і виправдовував негативні риси його як володаря.

Можна припустити, що сама тема та її наукове опрацювання Володимиром Починайлом були інспіруючими для сучасних українських дослідників цієї проблематики — Є. Нахліка, Ю. Вавжинської, Т. Дзядевич.

У своїй україномовній статті «Шевченко і поезія Міцкевича та Пушкіна» («Наша культура», 1974, № 3, с. 3–4) В. Починайло також стверджував, що «ідей-

ний і художній зв'язок творчості Шевченка, Міцкевича і Пушкіна обумовили жорстокі явища тогочасного життя. Перебування в Петербурзі, північній столиці царської Росії (Міцкевич коло 2 років, Пушкін майже 19, Шевченко біля 17) залишило своєрідний слід в їх творах. Завдяки цьому тема життя та історії Петербурга, що розробляється в багатьох реалістичних, контрастних картинах, стала важливим надбанням трьох слов'янських літератур». Ця стаття була надрукована, коли В. Починайло вже закінчив аспірантуру і викладав із жовтня 1974 року російську філологію у Вищій педагогічній школі міста Ольштина (після захисту докторської дисертації він працював там уже як ад'юнкт, а з жовтня 1976 року очолив відділення російської філології).

Володимир Починайло, крім своїх шевченкознавчих студій, брав активну участь у різних наукових конференціях, симпозіумах, семінарах, виголошував численні промови, доповіді, публікував свої наукові студії і рецензії із проблематики слов'янських взаємин переважно доби романтизму, де українській літературі відводилося важливе місце: «Максим Горький та Україна і українська література» («Наша культура», 1976, № 7, с. 10–12), «Україна в житті та творчості Пушкіна» («Наша культура», 1977, № 26, с. 4–5), «Олександр Пушкін і українська наддніпрянська література» («Український календар», Варшава, 1979, с. 187–190), «Микола Некрасов і Україна» («Український календар», Варшава, 1978, с. 108–111).

Активну наукову діяльність перервала невиліковна хвороба (рак шлунку). Операція, що відбулася у червні 1978 року, уповільнила розвиток хвороби, та, на жаль, тільки на короткий період. У грудні того ж року Володимир Починайло знову опинився у лікарні й більше вже звідти не повернувся. Так у розквіті сил обірвалося життя науковця.

Підсумовуючи, варто наголосити, що представлені в нашому томі компаративістичні праці Володимира Починайла з його докторської дисертації «Петро I і Петербург у творчості Пушкіна, Міцкевича та Шевченка» є вагомим внеском у розвиток польської шевченкіани.

До молодшої генерації краківських україністів належить Володимир Мокрий — науковець, славіст, публіцист, політичний і громадський діяч, засновник та керівник Фундації Святого Володимира Хрестителя Київської Русі.

Він народився 18 квітня 1949 року у Драві, куди були переселені його батьки внаслідок операції «Вісла». Початкову освіту майбутній науковець здобув у Острим Бардо. У 1966 році він закінчив Легницький загальноосвітній ліцей, де складав також іспит з української мови. Згодом Володимир Мокрий отримав диплом магістра історії східнослов'янської літератури у Ягеллонському університеті, докторський ступінь із гуманітарних наук (1978) за працю «"Руська Трійця". Культурно-літературне життя українців Галичини першої половини XIX століття». А габілітаційну працю на тему «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму» захистив у 1997 році. Із 2002 року він професор, завідувач кафедри україністики (1999–2003), а з 2004 року — керівник кафедри українознавства факультету міжнародних і політичних студій Ягеллонського університету.

У 1987 році Володимир Мокрий заснував у Кракові Фундацію Святого Володимира Хрестителя Київської Русі. Мета цієї організації — підтримка та популя-

ризація української науки і християнської культури, що, у свою чергу, має сприяти порозумінню та покращенню взаємостосунків українців та поляків. У рамках цієї Фундації діє видавництво, Галерея українського образотворчого мистецтва, Музей ікон, бібліотека, книгарня «Нестор», українська кав'ярня. У 1989–1991 роках польський дослідник був членом Польського Сейму.

Володимир Мокрий — багатогранний науковець, його роботи присвячені літературознавству, історії українства на західних землях. Він є редактором і автором низки книжок, серед яких «М. Шашкевич і поезія Тараса Шевченка — перше зіткання» (1981), «Церква в житті українців» (1993), «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму: Шевченко, Костомаров, Шашкевич» (1996), «Від Іларіона до Сковороди. Антологія української поезії XI–XVIII ст.» (1996), «Україна Василя Стефаника» (2001), «Духовні джерела помаранчевої революції в Україні» (2006) та низки серійних видань, зокрема «Краківські українознавчі зошити», «Між сусідами», «Краківські горизонти» тощо.

Чимало уваги Володимир Мокрий приділив вивченню творчої спадщини Тараса Шевченка. У 1982 році побачила світ ґрунтовна праця «Тарас Шевченко в колі біблійних читань», де досліджувалася не творча спадщина Тараса Шевченка загалом, а саме біблійні мотиви у його творах різних періодів життя. «В еволюції релігійних поглядів Тараса Шевченка, — стверджував Володимир Мокрий, — можна вирізнити чотири головні етапи: перший — юнацький період життя і творчості поета, який тривав до 1843 року, тобто до часу повстання поеми "Тризна"; другий — період "трьох літ", які передували арешту 1845 року; третій — десятирічне заслання на військову службу і четвертий — це останні три роки життя поета після звільнення з каторги»[13]. Коли йдеться про твори юнацького періоду, то в них релігійність автора радше звичаєва, аніж осмислена й чітко усвідомлена. Молитви були невід'ємною частиною життя і самого автора, і його героїв. Часто повторюваним мотивом був також мотив самотньої матері (натрапляємо на нього у таких творах, як «Сліпа», «Наймичка», «Відьма», «Марина», у віршах «Якби тобі довелося…», «Ми в купочці колись росли…» і в поемі, присвяченій Богородиці під назвою «Марія», повісті «Капітанша» та інших). Як влучно зауважив автор, в усіх цих творах дослідники зазвичай убачали страждання жінок, але ніколи ніхто не ставив запитання, з чого випливали етичні оцінки Тараса Шевченка, а вони, без сумніву, спиралися на християнську моральність. Період «трьох літ» приніс із собою еволюцію не тільки суспільно-політичних поглядів Тараса Шевченка, а й релігійних. Унаслідок зміни поглядів на віру змінюється й усвідомлення ролі поета в житті суспільства, усього народу. Переломною у цьому сенсі Володимир Мокрий називає поему «Тризна», а взагалі «боротьбу з тиранією, злом, неправдою він (Т. Шевченко. — *Р. Р.*) підносив до найвищих ідеалів у поемах "Кавказ", "Єретик" та інших так званих "українських одах про свободу". Закликаючи до боротьби в ім'я правди, справедливості та свободи, поет-наратор запевнив заступників цієї "святої справи", що "сам Творець тримає їх під своєю опікою"»[14]. Саме у цей час, за словами науковця, Тарас Шевченко усвідомив свою роль та значення у піднесенні українського духу, у підтримці всього українського народу в нелегкій справі боротьби з поневолювачами.

Володимир Мокрий зробив докладний аналіз поеми «Сон», «Давидових псалмів», «Заповіту». Натомість дещо менше мовив про поему «Великий льох», яку практично всі польські шевченкознавці досліджували якнайдетальніше (після «Гайдамаків»), порівнюючи її з творами Адама Міцкевича.

Упродовж усього життя для Тараса Шевченка Біблія була настільною книгою, великим джерелом творчого натхнення, але поруч із цим, як стверджував В. Мокрий, поет «демаскує обличчя релігійності православної церковної ієрархії, а також лицемірство офіційних сповідників релігії і православної віри, яка спиралася на три засади, що взаємодоповнювали одна одну: "самодержавие, православие, народность"»[15].

Із останнього періоду життя та творчості Тараса Шевченка Володимир Мокрий виокремив твори «Єретик» і «Неофіти», які, як і інші поезії Кобзаря, вважав «глибокими релігійними сповідями» або ж «поетичними молитвами».

Наступною працею В. Мокрого із цієї проблематики був розділ «Тарас Шевченко як християнин і проповідник правди» до його книжки «Церква в житті українців» (1993), де автор у науково-популярній формі зупинився на таких аспектах, як «Релігійні мотиви у ранньому періоді творчості», «Час очарування Святим письмом у періоді "трьох літ" та діяльності Кирило-Мефодіївського братства», «Релігійність Шевченка на засланні», «Оновлення віри і літературні молитви останніх років життя поета»[16].

На особливу увагу заслуговує книжка Володимира Мокрого «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму: Шевченко, Костомаров, Шашкевич», яка вирізняється неабиякою ґрунтовністю дослідження. Науковець не просто дослідив творчість зазначених авторів, а намагався віднайти особливості філософської думки в українському романтизмі, який сприймається переважно крізь призму суспільно-політичних подій на теренах тогочасної України. У книжці мова йде про творчість трьох найвидатніших представників українського романтизму, але варто підкреслити, що в тексті розмова про Шевченка превалює. Розглядаючи творчість Тараса Шевченка на широкому суспільно-політичному і літературному тлі, Володимир Мокрий синтезуючу сутність романтизму відобразив у розділі «Тарас Шевченко: між Прометеєм та Христом», тобто через знакові для усього людства постаті. Тут на увагу заслуговує передусім поєднання в одне ціле поганського і християнського символу, тобто Прометея і Христа, що було започатковано універсальною епохою бароко, на яку спирався романтизм для висловлення універсальних цінностей.

Науковець детально показав, де, за яких обставин та з якими саме творами античної літератури був знайомий Тарас Шевченко, яким способом вони могли вплинути на творчість Кобзаря.

Далі В. Мокрий зосередився на докладному аналізі поем «Сон (Комедія)» та «Кавказ», підкреслюючи, що для Кобзаря важливо було не просто майстерно передати певну історію, вразити читача силою слова, наштовхуючи на паралелі із сучасними для письменника історичним реаліями: «Шевченко з властивою йому силою поетичного таланту демаскував "лицемірних" і "Господом проклятих" тиранів у низці творів, а особливо у поемах "Сон (Комедія)" та "Кавказ". Невипад-

ково ж у поемі про Прометея поет пародіює царські маніфести, укази, офіційну пресу, які загарбницькі й гнобительські починання царату подавали як акти милосердя, доброчинства, що мали би принести освіту й "нову" культуру "нецивілізованим" народам Кавказу»[17].

Тарас Шевченко вірив, що колись Бог обов'язково зглянеться над ним та над усіма людьми, що зазнали численних бід та страждань на своєму життєвому шляху. Недарма «усі три постаті, згадані в поемі "Кавказ", — пророка Єремії, Прометея та Ісуса Христа — об'єднує непідробне прагнення чинити добро, незважаючи на страждання, яке має глибокий сенс, позаяк очищує і зміцнює людину, а завдяки цьому змінює її зсередини. І пророк Єремія, і ті, хто визнає Христа, у Шевченковому зображенні вірять, що Бог прийде допомогти людям і змінить їхні серця. Постаті, які виступають у "Кавказі", приходять, таким чином, зі світу вічно живих ідей, щоб започаткувати нову епоху духа, яким людина могла б бути зсередини керована й ушляхетнювана»[18]. Подібні ідеї йшли від прагнення Тараса Шевченка побачити свій народ у вільному суспільстві, який жив би у мирі та злагоді, висловлюючи при цьому визвольні, суспільно-політичні та глибоко філософські ідеї. Одним із ключових віршів, які найповніше передають ставлення Кобзаря до Творця, був «Заповіт». В. Мокрий детально проаналізував, за яких обставин з'явився на світ цей поетичний шедевр, пояснив ставлення Тараса Шевченка до Бога, навів переклади польською мовою. Біблійна тематика наявна і в «Давидових псалмах». На думку науковця, провідною ідеєю цього циклу була «перемога добра над злом, правди над неправдою, припинення негідного життя та вступ на дорогу, що веде до справедливості й любові до ближнього»[19]. Через античні, біблійні та універсальні архетипні образи й мотиви Шевченко висловлював визвольні ідеї, а тому В. Мокрий зауважував: «Джерелом динамічного процесу визволення людини, поневоленої страхом смерті, гріхом, темнотою і злом, може стати, на переконання Тараса Шевченка, слово правди, яке провадить людину у світ життя, добра, святості й справедливості. Слово правди, яке визволяє людину з неволі, виступає у Шевченка в кількох вимірах: філософсько-релігійному, історичному, звичаєвому та повсякденному»[20]. Аналізові «Давидових псалмів» Володимир Мокрий присвятив окремий розділ. Як зазначав дослідник, «спарафразовані Шевченком "Давидові псалми", крім того, що становлять своєрідний підсумок ідейно-творчої еволюції доби "трьох літ" і містять ідейну суть поетичної збірки тих років, доводять також, що одним із головних способів визнання і схвалення Бога найвидатнішим українським романтиком є його переконання в тому, що Бог хоче бути уславлюваний створінням і то завдяки, а не всупереч йому»[21].

Філософсько-релігійний контекст розуміння правди дослідник розглядав на прикладі таких творів, як «Тризна», «Сон (Комедія)», «Кавказ», «І мертвим, і живим, і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє», «Неофіти» і «Марія».

Цього разу, інтерпретуючи «Сон», Володимир Мокрий уникав питання впливів на цю поему творчості польського поета-романтика, «пророка» Адама Міцкевича, як це часто робили інші польські дослідники-шевченкознавці.

Розглядаючи творчість українських романтиків, Володимир Мокрий звернув особливу увагу на тему значення поета в суспільстві, роль митця для піднесення сили та могутності рідного народу, на мотив самотності поета та нерозуміння ідей письменника широким загалом. Розкриваючи цю тезу, дослідник звернувся до таких творів Тараса Шевченка, як «Перебендя» (1839), «Ну що б, здавалося, слова...» (1848), «Пророк» (1848), «Неофіти» (1857). У цих творах В. Мокрий не залишив поза увагою і тему Бога, віри, релігії.

Науковець навів також факти фальсифікування російської владою справжньої української історії, показав, як цей мотив звучить у різних поетичних творах Тараса Шевченка.

Наступні кілька розділів роботи мають більш загальнонауковий характер, зокрема мова тут іде про український романтизм як про синтез елітарної та народної культури, а також про програмні документи українських романтиків, де особливо акцентувалося на філософсько-релігійних та суспільно-політичних ідеалах. Дослідник звернув також увагу на те, якою була реакція польського та російського суспільства на активізацію українського культурного руху. Після виходу монографії В. Мокрий, спираючись на свої попередні праці, надрукував розвідку «Бог у "Заповіті" і "Псалмах" Тараса Шевченка»[22], де коротко ознайомив читачів зі значенням Біблії у творчості Тараса Шевченка різних періодів його життя, зосередивши увагу на «Заповіті» та «Давидових псалмах». Полемізуючи зі своїми попередниками щодо трактування окремих місць у цих творах, на перший план виніс розмову про образ Бога-Отця (Творця) та Бога-Сина (Спасителя).

Значення своїх шевченкознавчих студій визначив сам Володимир Мокрий у підсумку до книжки «Література і філософсько-релігійна думка українського романтизму. Шевченко, Костомаров, Шашкевич» (1996): «Викладені в нашій праці роздуми щодо наявності і значення релігійно-філософської думки — в основі християнської — у житті й творчості українських романтиків на чолі з Тарасом Шевченком, сподіваємося, допоможуть зрозуміти погляди на світ тих романтиків, які нас цікавили, їхнє ставлення до юдео-християнських вартощів і Бога і дадуть змогу властиво відчитати ідеї творів цих письменників, що водночас полегшить визначити місце їхньої творчости в історії літератури і новочасної філософсько-релігійної та суспільної думки в Україні»[23].

Друга половина XX століття, особливо ювілейні 1961 та 1964 роки, позначилася пожвавленням наукового зацікавлення творчістю Тараса Шевченка. Перші публікації, що з'явилися у польській повоєнній періодиці, мали суто інформативний характер. Одним із перших виступив із словами про Шевченка у «Слов'янському житті» Богдан Жираник, у 1949 році Б. Лаговський опублікував статтю «Безсмертний співець українського народу», де подав короткий нарис-характеристику творчості Кобзаря, а наступного року Юзеф Спінц надрукував коротку біографію, вкотре нагадуючи польському читачеві про нелегку долю письменника. 1951 рік був ознаменований появою одразу кількох робіт, присвячених життєвому шляху та творчій спадщині Тараса Шевченка. Мирослав Карп у нарисі «Тарас Шевченко» здійснив короткий огляд біографії і творчості Кобзаря, а К. В-ська в нарисі «Тарас Шевченко» переповіла біографічні відомості з життя українського

митця, а також подала короткий огляд його поетичного доробку. Даніель Трилевич у статті «Великий український поет» зосередився на збірці «Кобзар» «справжнього народного поета», не вдаючись, проте, до її глибокого аналізу.

Ян Копровський у публікації «Поет свободи та демократії» (1951) також простежив життєвий шлях Кобзаря, згадав про його польське оточення. Він же згодом іще раз у праці «Поет з біографією» (1964) звернув увагу на життєвий шлях та непросту творчу долю українського генія. Вітольд Олещак у своєму огляді «Письменники першої половини XIX ст.» у збірнику «Ukraina radziecka» («Радянська Україна», 1955) високо оцінив творчість Тараса Шевченка. У 1953 році Вацлав Слабчинський опублікував невелику за обсягом статтю «Шевченко — друг поляків», у якій охарактеризував когорту тих поляків, з якими Кобзар товаришував або був просто знайомий, зокрема у період заслання в Оренбурзькій фортеці. Подібні факти викладені у статті Ст. Струмпфа-Войткевича «Тарас Шевченко і поляки», опублікованій у журналі «Przegląd kulturalny» («Культурний огляд», 1954), де автор висвітлив біографію Тараса Шевченка — тему, що найбільше цікавила у той час польських дослідників творчості українського поета. Ст. Струмпф-Войткевич переказав інформацію про життєві випробування, через які довелося пройти поетові, окреслив коло спілкування та зазначив, хто з поляків міг вплинути на формування його творчого світогляду. В іншій праці — «Троє українських друзів польського народу» («Praca świetlicowa», 1956) — Ст. Струмпф-Войткевич іще раз звернувся до діалогу українського митця з поляками. У цьому ж руслі написана стаття Ф. Германа «Богдан Залеський і Тарас Шевченко» («Tygodnik powszechny», 1955, № 37), де також стисло представлено проблематику рецепції творчості Кобзаря у польському суспільстві.

Якщо у перші повоєнні роки польські науковці й письменники в інформаційно-просвітницький спосіб намагалися відкрити Шевченка полякам, то видання його «Журналу» («Czytelnik», 1952), що було здійснено польською мовою за російським виданням 1935 року, стало щасливою нагодою для безпосереднього знайомства читачів із нелегкою долею українського митця та його творчістю. Звідти було також перекладено передмову та примітки С. Шестерикова та А. Старчакова (на жаль, тоді не було додано оригінальної вступної статті чи коментаря). В. Дорошенко назвав переклад прозової частини «Журналу» Кобзаря, який здійснила Гелена Манькевич-Шанявська, задовільним, «зате цього не можна сказати про переклади Шевченкових поезій, що трапляються в тексті "Журналу". Вони зовсім невдалі, занадто вільні й не відповідають ні змісту, ні — особливо — ритму Шевченкових поезій»[24]. Журналістка Данута Ломачевська також охарактеризувала польське видання «Журналу» Шевченка в одній зі своїх статей («Наша культура», 1961), а ще одну присвятила взаєминам Тараса Шевченка з польськими приятелями-засланцями («Наша культура», 1959).

Першим повоєнним виданням поезій Тараса Шевченка польською мовою були «Вибрані твори» (Варшава, 1955) із післямовою Мар'яна Якубця та вступом поета та перекладача Володимира Слободника, у якому останній писав про творчий діалог Кобзаря з Едвардом Желіговським, Юзефом Богданом Залеським та Болеславом Червенським. В. Слободник розкрив ставлення видатного польського

письменника Стефана Жеромського до українського митця, навіть навів його переклад Шевченкового вірша «Думи мої, думи…». До цього видання були включені переклади В. Сирокомлі та Л. Совінського, зроблені у попередньому столітті, а також переклади тих популяризаторів творчості Кобзаря, які заявили про себе у період міжвоєнного двадцятиліття, зокрема Ч. Ястшембця-Козловського (31 поезія), упорядника В. Слободника, Я. Івашкевича, Т. Голлендера, Б. Жираника. Але низку перекладів для цього першого повоєнного видання спеціально підготовили Т. Хрусцелевський, А. Каменська, Є. Житомирський, Ст. Струмпф-Войткевич, М. Пехаль, Л. Левін та ін. Автор вступного слова наголосив, що у виданні зібрані переклади, «які […] найкраще передають характер творчості Т. Шевченка»[25]. Про свій шлях до поезії Кобзаря В. Слободник розповів у пізнішій своїй статті «Праця над перекладами віршів Шевченка польською мовою» (1961).

До столітніх роковин смерті Тараса Шевченка побачили світ кілька літературно-критичних праць, присвячених Кобзареві. Серед них — бібліографічне видання «Taras Szewczenko — życie i twórczość» («Тарас Шевченко — життя і творчість», Варшава, 1961), а також брошура «Тарас Шевченко. В соту річницю смерті» (Варшава, 1961), де були опубліковані статті М. Якубця, О. Лапського, М. Юрковського. Мар'ян Якубець у публікації «Поезія Тараса Шевченка» у цілому повторив і розвинув думки про поета із власних попередніх праць (1954–1955), підкресливши, що, висловлюючи помисли рідного народу, Шевченко «став найбільш народним поетом зі всіх великих поетів світу»[26]. Дослідник також (чи не першим у польському літературознавстві) позитивно оцінив поему «Гайдамаки».

О. Лапський у статті «Шевченко у польській літературній критиці», що була надрукована у згаданій брошурі, навів факти ознайомлення польських читачів із творчістю Т. Шевченка, починаючи ще від 1842 року, коли Р. Подберезький у «Петербурзькому щотижневику» дав позитивну оцінку деяких образів поета. Згадав дослідник і перші переклади Шевченкових поезій польською мовою, які здійснив Л. Совінський, а також інші переклади, зокрема В. Сирокомлі. Відзначає науковець і впливи творчості Адама Міцкевича на поезію Тараса Шевченка. Саме тут О. Лапський заявив про потребу видання повного зібрання творів Тараса Шевченка польською мовою, бо «у Польщі нічого не стоїть на перешкоді до можливо повного видання творчого доробку Тараса Шевченка з проникливим науковим коментарем»[27]. Того ж року О. Лапський опублікував статтю «Тарас Шевченко — великий син України» («Przyjaźń», 1961, № 9–10), в якій описав життєвий шлях українського митця, а також подав короткий огляд перекладів творів Кобзаря польською мовою. У брошурі «Тарас Шевченко. В соту річницю смерті» (1961) цей дослідник детальніше розглянув здійснені впродовж ста років переклади поетичних творів Тараса Шевченка польською мовою.

У статті «Польські друзі Тараса Шевченка», що ввійшла до тієї ж ювілейної брошури, мовознавець-славіст Маріан Юрковський охарактеризував зв'язки Т. Шевченка з представниками польської культури, а ще прагнув довести, що український поет гідний пошанування польським суспільством. Наприкінці публікації подано коротку інформацію про поляків, з якими Тарас Шевченко підтримував взаємини: Зигмунта Сераковського, Едварда Вітольда Желіговського,

Томаша Вернера, ксьондза Міхала Зельонку, Аркадія Венгжиновського, Яна Станевича, Отто Фішера та Людвіка Турно. Того ж року М. Юрковський надрукував статтю «Шевченко серед поляків», де відзначив глибоку симпатію поета до польського народу. Тут ідеться про те, що Тарас Шевченко поважав польських повстанців і революціонерів, прогресивну молодь, їх об'єднувала спільна ненависть до царату і соціально-національного гноблення, прагнення свободи, справедливості та правди. Дослідник зробив акцент на дружніх стосунках письменника з поетами Юліаном Беліною Кенджицьким, Броніславом Залеським, Зигмунтом Сераковським, Владиславом Хорошевським. Можна вважати, що тема взаємин Тараса Шевченка з його польськими друзями завжди залишається пріоритетною. Тут варто також нагадати, що книжка російського науковця В. А. Дьякова «Тарас Шевченко и его польские друзья» (Москва, 1964) одразу ж після її появи була перекладена та опублікована польською мовою.

Ян Брук у 1961 опублікував брошуру «Тарас Шевченко і поляки», в якій проаналізував життєвий шлях українського митця, намагаючись ще раз з'ясувати, хто з поляків вплинув на формування творчого світогляду Кобзаря. Аналогічні міркування висловлені й у статті «Український пісняр» (1961), підписаній ініціалами Л. У. Казимеж Анджей Яворський також звертався до теми дружніх зв'язків Т. Шевченка з поляками у своїх працях «Шевченко і поляки» (1961), «Дружба Тараса Шевченка з поляками» (1961). Він же опублікував наукову розвідку «Тарас Шевченко», присвячену життєвому шляху Кобзаря, а також його польському оточенню. Зигмунт Маркевич у публікації «Тарас Шевченко на тлі польсько-українського зближення» («Сучасність», Мюнхен, 1961, № 4), виданій того ж ювілейного року, дослідив не так творчу спадщину українського митця, як його польських літературних «попередників» — митців, для яких близькою була тема України.

У 1961 р. ще два відомих польських автори зверталися до постаті Тараса Шевченка. Северин Полляк у статті «Кобзар у Польщі» наголосив на неабиякій популярності українського поета на всьому слов'янському просторі, а письменник Ян Бжоза у публікації «Дума про генія» зробив белетристичний виклад біографії великого українця. Чимало статей інформаційно-публіцистичного характеру надрукували до ювілею у польській періодиці М. Вежховський, А. Охоцький, Л. Рубах, О. Єндж, З. Бадовська, І. Вітц.

Особливе місце в рецепції Шевченка у Польщі посідає творчість Єжи Єнджеєвича — польського письменника, перекладача, літературознавця, який народився 2 березня 1902 року поблизу міста Конське, що у Польщі. Усе своє дитинство майбутній науковець провів в Україні. Середню освіту отримав у гімназії в Катеринославі (сучасний Дніпропетровськ). Вищу освіту Єнджеєвич здобував уже у Польщі — вивчав право і польську філологію у Варшавському університеті, додатково вчив мови, знайомився з мистецтвом перекладу.

Він відомий широкому загалу передусім як перекладач. У його доробку — переклади з української, російської, італійської та німецької мов. Одним із перших творів, який Є. Єнджеєвич переклав ще під час навчання у гімназії, був «Плач Ярославни», а потім і повністю «Слово о полку Ігоревім». Пізніше він здійснив переклад творів таких відомих українських письменників, як І. Драч, Л. Костен-

ко, М. Коцюбинський, М. Рильський, Т. Шевченко та інших. Саме Є. Єнджеєвич був упорядником та автором передмови до видання польською мовою «Вибраних творів» М. Коцюбинського (1954). Із російської мови Єнджеєвич перекладав твори Л. Толстого, М. Горького, Ф. Достоєвського, І. Тургенєва, М. Некрасова, К. Паустовського, О. Островського, з німецької — Ф. Шиллера, Г. Гейне та інших. Перекладацький доробок Є. Єнджеєвича налічує 30 романів, понад 20 драматичних та чимало поетичних творів. Він був не тільки талановитим перекладачем, а й старанним літературознавцем та принциповим критиком. Із-під його пера вийшли наукові розвідки про творчу спадщину Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Є. Гуцала. Помер Єжи Єнджеєвич 19 листопада 1975 року у Варшаві.

Важливе місце у його науковій та перекладацькій діяльності посідав Тарас Шевченко. Першим кроком Єнджеєвича до Кобзаря був переклад його російськомовної повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1960). Цього ж року у Варшаві побачила світ стаття «Проза Т. Г. Шевченка польською мовою», про яку варто сказати кілька слів. Є. Єнджеєвич виклав у ній свої міркування про стильові особливості прози Кобзаря та проблеми, які можуть виникати під час перекладу творів українського поета польською мовою. Є. Єнджеєвич наголошував на тому, що українські пісні та діалоги, що трапляються у прозі Т. Шевченка, не варто перекладати польською мовою, доречно подавати їх просто у транскрипції (щоб польський читач зміг прочитати та відчути ритм українського твору), а переклади літературознавець пропонує подавати у примітках або посиланнях. «Вірність Є. Єнджеєвича проголошеним творчим принципам, уважне ставлення до мовностилістичних особливостей оригіналу допомогли йому правильно відтворювати прозу Шевченка польською мовою»[28].

Варто окремо сказати кілька слів про інші праці Є. Єнджеєвича, вміщені у нашому збірнику. У невеликій за обсягом програмній статті «Життя — подвиг» (1964), опублікованій в Україні, Єжи Єнджеєвич подав короткий начерк життєвих випробувань, через які пройшов Тарас Шевченко, а також наголосив на тому, що український митець був справжнім мислителем — на рівні з найвідомішими європейськими постатями. Стаття «Тарас Шевченко», що була надрукована в 1964 р., — це короткий огляд життєвого шляху українського митця, його походження та оточення. Того ж року в журналі «Przyjaźń» («Приязнь») Є. Єнджеєвич опублікував працю «Тарас Шевченко, Польща і поляки», в якій розглянув взаємозв'язок українського митця з польським суспільством, намагався відстежити, хто з поляків був другом Кобзаря, хто вплинув на формування світогляду та на його творчість. Окрему невелику розвідку Є. Єнджеєвич присвятив повісті «Художник» («Тарас Шевченко. "Художник"», 1975), в якій розповів про історію написання цього твору, джерела натхнення Кобзаря й історію окремих видань.

У вересні 1970 року Є. Єнджеєвич на Міжнародному симпозіумі російської і радянської літератури в Софії прочитав доповідь про прозову творчість Тараса Шевченка. Ця доповідь згодом була надрукована у третьому номері журналу «Наша культура» за 1971 рік. Привертає увагу насамперед проблема, поставлена автором у заголовку: «Українська людина в російській повісті Т. Г. Шевченка». Єнджеєвич намагався спростувати хибні уявлення критиків і літературознавців

про неповноцінність прози Кобзаря, спираючись здебільшого на матеріал повісті «Близнецы»: «Шевченко в ділянці художньої прози не тільки не був "старомодним", а навіть випередив свій час, став справжнім новатором. Його вільна, не обмежена ніякими апріорними принципами чи правилами композиційна манера, яка далека від традиційного розуміння жанру повісті й дозволяє автору на різноманітні відступи, вставки та екскурси (публіцистичні, філософські, наукові, автобіографічні та ліричні), здається нам сьогодні більш близькою в естетичному відношенні, ніж спосіб побудови багатьох інших повістей і оповідань тієї самої епохи»[29]. Автор вважав, що в російськомовних творах Кобзаря міститься багатий матеріал для пізнання української дійсності середини XIX століття.

У 1972 році, через рік після появи праці «Українська людина в російській повісті Т. Г. Шевченка», побачила світ передмова Є. Єнджеєвича до «Вибраних поезій» Т. Шевченка. Тут літературознавець говорить про неабияку роль та важливе значення творчої спадщини Кобзаря для всього українського народу, бо «Шевченко був всебічно обдарованою людиною, він був митцем ренесансного складу розуму, причому завжди на рівні зі служінням мистецтву він ставив і служіння суспільству, присвячуючи йому всі свої сили, свою невитрачену енергію. Він покладав всю свою силу, щоб допомогти знедоленим землякам, працював заради добра нещасливого народу — ділом і думкою, словом і пензлем — до останнього подиху»[30]. Літературознавець звернув увагу на те, що більшість поетичних творів Тараса Шевченка має універсальний характер, дуже рідко у них простежуються особисті нотки. Головним ключем до розуміння творчої спадщини Кобзаря Є. Єнджеєвич вважає усвідомлення того, що неможливо відділити Шевченка-митця і Шевченка-борця. Дослідник звернув увагу також на те, що у творах Т. Шевченка простежуються не тільки романтичні тенденції в літературі, а й нотки реалізму: «Шевченко своїми думками сягав неба, але ніколи не забував, що ходить по землі… Він як романтик умів виражати найсильніші, найглибші почуття, використовуючи для цього високий, урочистий або сумний і меланхолійний стиль. А як реаліст, він мав надзвичайно загострене вміння спостерігати і вихоплювати з хаосу реальності, що його оточує, найбільш важливі й істотні явища для життя народу чи суспільства, описуючи їх у образний, простий і зрозумілий спосіб»[31]. Є. Єнджеєвич у цій праці окреслив місце історії України в творчості Тараса Шевченка та дав характеристику його доробку з погляду теорії літератури.

У тому ж 1972 році польською мовою було надруковано «Вибрані поезії» Тараса Шевченка (упорядником та автором передмови до цього видання став саме Єжи Єнджеєвич). Крім того, літературознавець зробив кілька перекладів творів Кобзаря («Заповіт», «Розрита могила», «Стоїть в селі Суботові…», «Холодний Яр», «Ой вигострю товариша…» та інші), які були включені до книги. Критики в цілому позитивно оцінили це видання: «Упорядникові й видавцям можна було б закинути, що творчість Шевченка представлена тут нешироко. Гадаємо, однак, що своїм завданням вони ставили, в першу чергу, подати нові переклади, до того ж творів, досі не відомих польському читачеві, намагались довести можливість адекватного перекладу художньо складних Кобзаревих поезій. І слід відзначити,

що з цим завданням добре впорались… Майстерно і тонко передають вони ритмомелодійні та мовностилістичні особливості Кобзаревих віршів»[32].

Ще одна публікація, що вийшла з-під пера Є Єнджеєвича, має назву «Шевченко пригнічений» (1975). Це рецензія на «Вибрані поезії» Тараса Шевченка, видані в серії «Biblioteka Narodowa» («Національна бібліотека», 1974), які упорядкував і до яких написав вступ, що по суті є окремим монографічним дослідженням, Мар'ян Якубець. Єнджеєвич критично оцінив як добір перекладів, так і науковий та редакторський рівень видання. На думку рецензента, тут не вдалося досягти якісно нового рівня перекладацької майстерності: «Польський читач не може надивуватися такому становищу: з одного боку, чує про велич українського поета, бачить пам'ятники йому по цілому світу, а з другого — читає його вірші, які дивують його своїм примітивізмом»[33].

Однак одним із найбільших досягнень Єжи Єнджеєвича у справі популяризації творчості Тараса Шевченка польською мовою є те, що він написав роман «Noce ukraińskie, albo rodowód geniusza» («Українські ночі, або Родовід генія»), уперше опублікований у Варшаві 1966 року і перевиданий у 1970 році. Д. Павличко надзвичайно влучно охарактеризував жанрову специфіку цього роману-есе: «Отже, перед нами скоріше наукова праця, ніж художнє полотно, та все ж вона так написана, так збудована, такою енергією й драматургією наповнена, що її можна назвати мистецьким творінням. Сам автор назвав її розповіддю про Т. Шевченка». Цей твір описує перебування Кобзаря на Волині в 1846 році. Натомість, рецензуючи цей унікальний твір, Роман Кирчів акцентував на величезних зусиллях Єнджеєвича щодо дослідження біографії українського поета: «Письменник не обмежує своє завдання лише трансформацією вже відомого. Він прагне сказати й щось нове, веде власні архівні пошуки, звертається до джерел, які ще не потрапляли в поле зору шевченкознавців, виділяє й наголошує відповідні ідейно-змістові аспекти теми, загострює увагу читача на цілому ряді цікавих питань»[34]. Світлана Задорожна підкреслила новаторство автора у зображенні постаті Кобзаря: «На відміну від української шевченкіани, смисловий центр якої становить, як правило, проблема "поет і народ", тобто намагання показати Шевченка крізь призму національного болю й страждання, польський дослідник зосереджує увагу на представленні поета на тлі світової панорами як постать грандіозну, як мислителя, що за рівнем свого розуміння і прогнозування суспільного поступу не поступається іншим світочам людства»[35].

За словами С. Задорожної, про «Українські ночі, або Родовід генія» не можна говорити як про художній твір. Дослідниця вважає, що авторське визначення є більш точним — «Розповідь про Тараса Шевченка», а ще точнішим було б назвати цю роботу науково-популярною працею, «визначальним в якій є концептуальне начало: рівень ідей, постановка проблеми, а не її художнє втілення»[36]. Як зазначає науковець, Єжи Єнджеєвича значно більше цікавили історичні, суспільно-політичні, національні й державотворчі проблеми, зокрема такі як Шевченко й Україна, Шевченко і польський національно-визвольний рух, Шевченко й українсько-польські історико-культурні взаємини, Шевченко та ідея слов'янського єднання. Автор ніби прагнув показати постать Тараса Шевченка на тлі епохи, у нерозривному зв'язку українського митця з часом.

У цьому творі справді наявний досить багатий фактичний матеріал, що знайомить читачів (передусім польських) з багатогранністю таланту Кобзаря. Автор ґрунтовно висвітлює ті обставини, які, на думку дослідника, вплинули на творчість і формування світоглядних орієнтирів українського митця під час його перебування в різних краях — у Польщі, Росії та Україні. Науковець творчо використав наявні документи, наукову та мемуарну літературу, консультувався з українськими вченими. Є. Єнджеєвич відходить від усталених поглядів на формування творчого світогляду Тараса Шевченка та висуває думку, що чи не провідну роль у цьому відіграло саме польське оточення, світоглядні орієнтири тогочасного польського суспільства. Це автор намагався довести за допомогою вагомих аргументів, що спиралися на аналізі біографічних фактів.

На думку Є. Єнджеєвича, революційність Тараса Шевченка, його погляди на необхідність реформувати тогочасне суспільство були суголосними аналогічним ідеям у польському середовищі. І такий зв'язок українського митця та поляків (перш за все, звичайно, представників польської інтелігенції) був цілком закономірним.

Автор повісті не залишив поза увагою і проблему релігійності Тараса Шевченка, місце та роль Біблії, Бога та віри загалом у творчості українського письменника. Польський літературознавець вбачає у постаті Кобзаря національного пророка, справжнього генія, а його філософські, етичні та естетичні погляди вважає насправді непересічними. Саме тому Кобзар, за словами Є. Єнджеєвича, і Бога сприймає дещо інакше. Його боротьба зі Всевишнім, про яку багато писали різні дослідники, була обумовлена стражданнями і недолею рідного краю, але аж ніяк не вела до заперечення існування Бога. Крім того, Є. Єнджеєвич вбачає у творах Тараса Шевченка постійний пошук Бога. І цей пошук не завжди був простим та делікатним. Саме тому, за словами літературознавця, настрій поетичних творів Кобзаря змінювався від побожного до гнівного, навіть із прокляттями. У творах, відповідно, читаємо то молитву, то гірке обвинувачування чи викриття.

Варто зазначити ще одну важливу рису портрета Шевченка у повісті «Українські ночі, або Родовід генія», яку зауважила С. Задорожна у своїй статті, присвяченій твору: «Соціальна основа ніколи ні у творчості, ні у житті не визначала симпатій чи антипатій Шевченка»[37]. Шевченко, за Єнджеєвичем, у стосунках з людьми керувався засадами моральності та етичності, а не соціальної належності.

Польський дослідник у своєму художньому творі порушив також питання двомовності українського письменника і пояснював це логікою ситуації та «внутрішньою потребою заговорити від імені мовчання свого офіційно зневаженого народу, заявити, що він є, матеріалізувавши у слові його історію, традиції, систему етичних і естетичних понять»[38], адже у той час друкувати свої літературні твори можна було, тільки якщо вони були написані російською мовою. До роману було включено чимало українських пісень, прислів'їв, уривків з різних літературних творів. Усе це Є. Єнджеєвич, керуючись своїми «постулатами», виробленими ще під час перекладу російськомовних творів Шевченка, подав бездоганною українською мовою[39].

Однак, попри безперечно велику кількість позитивів, відзначених у численних схвальних відгуках, цей твір має і слабкі місця. За словами Теоктиста Пачов-

ського, головним серед них є «перебільшення польських впливів на Шевченка та надмірний історичний песимізм»[40]. Але при цьому у своєму романі Є. Єнджеєвич засуджував політику польської шляхти щодо українців, викривав реакційні дії царизму та української панівної верхівки. Чимало уваги автор приділив описові боротьби українського народу за соціальне і національне визволення, згадуючи, зокрема, гайдамаків, Кармелюка, кубанських козаків і т. д.

Цікаво, що українською мовою роман Є. Єнджеєвича був спочатку перекладений Євгеном Рослицьким і виданий у Канаді (Торонто) у 1980 році (друге видання — «Просвіта», 2012 р., Рівне), і лише згодом, у 1988 році, у Києві вийшов друком переклад Віктора Іванисенка (друге видання — 1997, Львів). Резюмувати характеристику «Українських ночей…» можна словами Антона Верби: «Книга Єнджеєвича показує справжнього Шевченка на широкому фоні історичних, суспільних і культурних подій, показує людину високоосвічену, гуманну, прогресивну без будь-якої примирливості по відношенню до реакційної царської влади, полум'яного революціонера, апостола правди, борця за соціальне визволення поневолених народів»[41]. Повість Єнджеєвича досі залишається цікавою не тільки для поляків, а й для українців, адже репрезентує неукраїнський погляд на Кобзаря. «Українські ночі, або Родовід генія» стали окрасою літературної шевченкіани поряд із такими біографічними повістями, як «У бур'янах» Степана Васильченка та «Тарасові шляхи» Оксани Іваненко.

Переклади поезії та прози Шевченка також становлять вагому частку доробку Єнджеєвича. Як уже згадувалося, першим таким твором була російськомовна повість «Прогулка с удовольствием и не без морали». Перекладачеві вдалося дуже мальовничо, але при цьому не надто відходячи від оригіналу, передати описи пейзажу у творі, а також вдало відтворити портрети дійових осіб. Т. Пачовський високо оцінив цей переклад, стверджуючи, що він «точний, художній, але не буквальний. Розповідь Шевченка передана повністю»[42]. Крім того, Є. Єнджеєвич надав творові українського колориту, залишивши без змін українські пісні та діалоги, а також деякі українські слова та словосполучення. Усе це, разом із вдало підібраними тропами, допомогло письменнику донести до читачів не тільки зміст твору, а й передати особливості оригіналу. Тільки позитивних оцінок заслуговує його переклад «Заповіту» — одного з найвидатніших творів Тараса Шевченка, хоча Єнджеєвич був уже чотирнадцятим його перекладачем. Однак, як слушно зазначає Т. Пачовський, «Єнджеєвич блискуче відтворив оригінал, його образи і думи поета… Твори Тараса Шевченка в перекладах Єжи Єнджеєвича збагачують польську шевченкіану. Деякі з них уперше з'явилися польською мовою. Переклади Єнджеєвича — практичне втілення його принципів художнього перекладу (бездоганне засвоєння мови твору, який перекладаємо, детальне вивчення його генезису, ідейного спрямування і поетики, точна передача змісту і художніх особливостей). Здійснені Єнджеєвичем переклади Шевченкових творів є не тільки виявом польсько-українського літературного єднання, а й внеском у зміцнення дружби польського й українського народів»[43].

Численні праці Є. Єнджеєвича про творчу спадщину Тараса Шевченка є неоціненним надбанням в скарбницю світового шевченкознавства. Теоктист Пачов-

ський так підсумовує значення польського письменника у розвиток літературознавства та перекладознавства: «Польські й українські читачі завжди схвально приймали переклади та оригінальні твори Є. Єнджеєвича. Письменники і науковці обох країн з глибокою вдячністю пам'ятають багатогранну самовіддану діяльність Єжи Єнджеєвича — видатного представника "української школи" в польській літературі, творча спадщина якого посідає значне місце в історії польсько-українських літературних взаємин нашої доби»[44].

У середині XX століття у польській періодиці друкували (особливо до ювілейних дат) свої статті про творчість Шевченка також і українські вчені, зокрема М. Рильський, Г. Вервес, Є. Шабліовський, Є. Кирилюк, В. Шубравський, Ю. Булаховська, М. Мандрика, М. Середа, Г. Локощенко. Творчість Кобзаря активно популяризували й українці, які проживали у Польщі: А. Середницький (Антін Верба), О. Лапський, М. Балій, Я. Грицков'ян, Б. Гнатюк, М. Вербовий, М. Лесів, М. Іванек та ін. У першій половині 60-х років XX століття не раз звертався до творчості Тараса Шевченка Кость Кузик. У праці «Образ Тараса Шевченка в літературі» автор проаналізував літературні ремінісценції, пов'язані з постаттю українського письменника та його творчістю, а у статі «Натхнення митців» розглянув творче осмислення художниками малярського й поетичного доробку Тараса Шевченка. Стаття цього ж автора «Друг Кобзаря» була приурочена до сотих роковин смерті Едварда Желіговського, доброго друга Тараса Шевченка. Ще одна публікація Кузика — «Польські зустрічі Тараса Шевченка» — написана, як свідчить назва, на тему, що її дуже любили шевченкознавці XIX століття. У ювілейному 1964-му році були надруковані 3 цікаві статті, присвячені рецепції творів і постаті Кобзаря іншими видами мистецтв: Г. Локощенко «Тарас Шевченко і музика», Степана Демчука «Шевченко на екрані», Стефана Козакевича «Шевченко як маляр і польське мистецтво», а також дослідження доти мало вивченої польським шевченкознавством сфери «Шевченко — драматург» Мирослава Вербового.

Медієвіст Мирослав Іванек звернувся до вивчення літературних джерел Кобзаревої творчості у статті «Шевченко і староукраїнська література» (1978). Окресливши поділ української літератури на три великі періоди — давньоруську, давньоукраїнську та новітню, він простежив проблематику джерел і впливів найвизначніших представників кожної з епох на творчість Тараса Шевченка. У 1980 році Р. Лужний опублікував невелику розвідку, присвячену загальній характеристиці творчої спадщини Кобзаря. Натомість Ярослав Грицков'ян у рецензії «Нові видання творів Тараса Шевченка в Польщі» (1981) здійснив критичний огляд польських видань творів Кобзаря у 70-х роках XX століття. Він же у науковому збірнику до 175-річчя з дня народження поета опублікував свою розвідку «Шевченко і Біблія» (1991), де намагався розкрити ставлення Тараса Шевченка до Бога, Біблії і до релігії загалом.

Пильно стежив за актуальним станом польської рецепції Шевченка багаторічний редактор «Українського календаря», «Нашої культури» та додатку до україномовної газети «Наше слово», яка виходить у Польщі, Антін Середницький (А. Верба). Його перу належить понад десяток різноманітних публікацій щодо поточного стану польської шевченкіани. Саме він надрукував розлогу рецензію

під назвою «Нові переклади поезій Тараса Шевченка» на «Вибрані твори» Тараса Шевченка (1972, ред. Є. Єнджеєвич) із характеристикою добору текстів, їх поглибленим аналізом та оцінкою суспільного значення цього видання. Підсумковою працею такого ж інформаційного характеру була стаття А. Середницького «Т. Шевченко і Польща» (2000), де розглядаються різні форми польської рецепції українського автора.

Львівський дослідник Теоктист Пачовський чимало своїх наукових праць присвятив не стільки творчості Тараса Шевченка, скільки її рецепції у польській критиці та перекладам творів українського митця. Свої україномовні статті він друкував у «Нашій культурі» й «Нашому слові», а також у поконференційних шевченкознавчих збірниках. Натомість у цьому томі ми вміщуємо його розлогу статтю «Владислав Сирокомля — перекладач Шевченка» (1980), що була опублікована польською мовою, а нині вперше перекладена українською. Автор пропонує читачам короткий огляд перекладів творів Тараса Шевченка, що побачили світ у XIX ст. і у першій половині XX ст., особливу увагу зосереджуючи, як зрозуміло із самої назви, на перекладацькій діяльності В. Сирокомлі. Дослідник не пішов найпростішим шляхом: оспівуючи перекладача-першопрохідця, він не вдавався до беззастережної акцептації всіх його праць тільки тому, що вони були одними з перших. Т. Пачовський висловив кілька зауважень: зокрема, не всі частини перекладу «Катерини» він називає успішними, твердить, що у деяких фрагментах «перекладач розширив палітру образів і певні деталі, але не спромігся дотриматись стислості й художньої простоти Шевченка»[45]. Переклади В. Сирокомлі Т. Пачовський порівнює з перекладами інших видатних перекладачів тієї епохи (XIX століття) — Л. Совінського та А. Гожалчинського. Характерним є те, що всі свої тези літературознавець ілюструє численними прикладами з перекладів поетичних творів Кобзаря польською мовою. Підсумовуючи своє дослідження, Т. Пачовський зауважує, що «Сирокомля більш докладно перекладав поеми, віршовані оповідання і балади, ніж ліричні вірші, які наближалися у нього до перифрази. Частково це можна було пояснити тим, що в своїй власній творчості Сирокомля в основному займався епікою»[46]. Тож чи не єдиним суттєвим недоліком виявилася схильність перекладача часто змінювати вірші Т. Шевченка на власний смак, надавати їм свого колориту, тому переклади віддалялися від оригіналу, що, відповідно, могло сформувати у польських читачів творів Кобзаря не зовсім правильне уявлення про поезії українського поета. Однак величезною перевагою перекладів В. Сирокомлі є їхня поетичність, яка значною мірою вирізняла його переклади на тлі перекладів Л. Совінського та А. Гожалчинського.

У цей же період активну свою діяльність засвідчує Флоріан Неуважний — польський літературознавець, славіст, україніст, професор Варшавського та Люблінського університетів. Народився дослідник 30 квітня 1929 року у силезькому місті Живець у південній частині Польщі. Вищу освіту він здобув у Київському державному університету імені Т. Г. Шевченка (1954 року закінчив філологічний факультет). Флоріан Неуважний був видатним славістом, що спеціалізувався на східнослов'янських літературах, зокрема тривалий час керував кафедрою україністики Варшавського університету. Він досліджував творчість

Володимира Маяковського, Іллі Еренбурга, Василя Бикова, Володимира Короткевича, а також багато праць присвятив українським письменникам та літературознавцям, твори яких друкувалися у польській та українській періодиці. Ф. Неуважний відомий і як перекладач української, білоруської, російської та грузинської поезії та прози. Спільно із Стефаном Козаком написав передмову та упорядкував ґрунтовну «Антологію української поезії» (Варшава, 1976, 1063 с.), до якої було включено поезії більше ста українських поетів від давнини до сучасності. Пізніше дослідник видав антологію поетичних творів «На тій землі» (1998). У 1983 році Ф. Неуважний увійшов до складу Національної ради Товариства польсько-радянської дружби. Крім того, він був головою товариства «Варшава–Київ», очолював фонд «Slavica Orientalia». Цей фонд сприяв проведенню наукових досліджень літератури східнослов'янських народів, допомагав видавати художні твори східнослов'янських авторів, організовував культурно-науковий обмін, скликав міжнародні науково-теоретичні конференції тощо. У січні 2008 року президент України Віктор Ющенко нагородив Флоріана Неуважного орденом «За заслуги» III ступеня за популяризацію української культури в світі. Помер Флоріан Неуважний 24 квітня 2009 року. Похований на військовому кладовищі Повонзки у Варшаві.

Ф. Неуважний був видатним славістом, що зосередив свою дослідницьку увагу саме на літературі східних слов'ян — українській, російській та білоруській. Звичайно ж, у його науковому доробку є і кілька розвідок, присвячених творчості Тараса Шевченка: «Між народністю, бунтом і гідністю. Тарас Шевченко», «Осяяний поглядом Шевченка» та рецензія на повість Єжи Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія».

У першій з вищеназваних робіт («Між народністю, бунтом і гідністю. Тарас Шевченко») Ф. Неуважний говорить про місце та значення творчості Кобзаря для української літератури, про непересічність особистості та творчого генія митця. Автор стисло представляє читачам історію життя та творчу спадщину українського поета, а також огляд основних, на його думку, літературно-критичних праць та думок авторитетних осіб (наприклад, Івана Франка та Мар'яна Якубця). Ф. Неуважний звертає увагу, що ранню творчість Тараса Шевченка складали переважно романтичні твори, а вже у подальшому дедалі більше посилювалися його революційні настрої.

Провідними мотивами ранньої творчості Кобзаря науковець називає сиріт-ство і соціальну нерівність, трагічну долю зведеної дівчини (покритки) і панську сваволю, тему героїчного минулого України, ролі поета і творця в суспільстві, сенсу мистецтва. Особливе місце, на думку дослідника, посідають поеми «Катерина», «Сон» та «Гайдамаки». За словами науковця, «значення Шевченка в аспекті кристалізації сучасного українського народу полягає ще й у тому, що він став найбільш талановитим виразником прагнення до свободи, справедливості, гуманізму українських народних мас, став провісником революційних змін в Україні»[47].

У 1981 році Флоріан Неуважний опублікував невелику розвідку «Осяяний поглядом Тараса Шевченка», в якій простежив впливи Тараса Шевченка на творчість та формування мистецького світогляду Максима Рильського.

В окремих працях, зокрема В. Кубацького, В. Стохеля, В. Починайла, С. Маковського, В. Вільчинського, Е. Касперського, А. Галля, творчість Шевченка розглядається в компаративістичному плані, і не лише у зв'язках із польською літературою. До компаративістичних належить стаття Вацлава Кубацького «Тарас Шевченко і польський романтизм» (1966). Дослідник розглядає ставлення польських письменників XIX ст. до України і намагається окреслити місце автора «Кобзаря» на тлі польського романтизму. Звертаючись насамперед до явища «української школи», автор здійснив порівняльний аналіз тих поезій Т. Шевченка, що були відомі польському читачеві (передусім за перекладами), серед яких особливу увагу він приділив творам «Гайдамаки», «Сон», «Великий льох», «Іржавець», «Катерина», «Заповіт» тощо. Дослідник провів паралелі з творами польського та європейського романтизму на рівні проблематики, мотивів, жанрів, але засвідчив оригінальність українського поета на тлі представлених зв'язків із романтичними зразками. Підсумовує свої міркування В. Кубацький доволі емоційним порівнянням ролі Кобзаря та польських романтичних «пророків» у долях своїх народів: «Тарас Шевченко просто був поетом, якого бракувало польському романтизмові!»[48]. Подібні роздуми додала Ю. Булаховська у своїх статтях «Szewczenko a literatura polska» («Slavia Orientalis», 1958, № 2), підготовленій до IV Міжнародного з'їзду славістів, і «Aleksandr Puszkin i Taras Szewczenko w odbiorze pisarzy współczesnych (na materiale rosyjskiej ukraińskiej i polskiej eseistyki)» (SPSO, Acta litteraria, Warszawa, 1990, c. 67–96). Натомість видатний український учений Григорій Вервес один із розділів своєї монографії «Tam gdzie Ikwy srebrne fale płyną» («Там, де Ікви срібні хвилі плинуть», 1972), що вийшла друком у Польщі, а саме: «Шевченко і польський романтизм» — присвятив розглядові безпосередніх контактно-генетичних та типологічних взаємини українського поета з творчістю польських романтиків.

У публікації Володимира Стохеля «Адам Міцкевич, Олександр Пушкін і Тарас Шевченко у білоруській літературі 1863–1917 років» (1973) простежено взаємозв'язок творчості трьох титульних письменників та Янки Купали, з'ясовано, як саме їхня творчість вплинула на діяльність білоруського поета, а також зроблені висновки щодо їх впливу на білоруську літературу.

Володимир Починайло, дослідження якого вміщені у II томі нашого видання, особливу увагу присвятив вивченню взаємозв'язків поезій Тараса Шевченка, Адама Міцкевича та Олександра Пушкіна. Ця тема не була новою, бо праці на подібну тематику вже існували (згадаймо хоча б студію Юзефа Третяка «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» 1892 року), і про це свідчить та бібліографія, яку вдалося зібрати дослідникові. У 1974 році В. Починайло опублікував статтю «"Сон" Шевченка і міцкевичівська та пушкінська візія Петербурга». У своїй докторській дисертації, яку він захистив наступного року, дослідник зробив детальний аналіз теми Петра I і Петербурга у творчості Тараса Шевченка, Адама Міцкевича та Олександра Пушкіна. У праці «Петро I у поезії Пушкіна, Міцкевича і Шевченка» (1980) дослідник іще раз звернувся до трактування постаті російського царя трьома видатними поетами.

Окрім уже згадуваного Т. Пачовського, поетичній творчості В. Сирокомлі та його перекладам присвятив наукову розвідку В. Вільчинський (1986 р.). Але поль-

ський літературознавець, на відміну від свого українського колеги, більш повно аналізує поетичну спадщину самого В. Сирокомлі. Дослідник ґрунтовно розглядає переклади тих творів Т. Шевченка, які він вважає програмними («Перебендя», «Іван Підкова» тощо.). Усі свої тези В. Вільчинський, як і Т. Пачовський, розлого ілюструє прикладами з поетичних творів (оригіналу та перекладу).

Станіслав Маковський у своїй статті «"Гайдамаки" Шевченка та "Срібний сон Саломеї" Словацького» (1998) чи не першим звернувся до компаративного дослідження творчості Тараса Шевченка та Юліуша Словацького.

Творчість Тараса Шевченка у художньому діалозі з поезією Ю. Словацького була предметом дослідження і відомого польського філолога-літературознавця Едварда Касперського, професора, завідувача кафедри компаративістики Варшавського університету, автора проникливих студій про Ц. К. Норвіда, С. К'єркегора, Ф. Кафку, Е. А. По. Він є автором праць, де висвітлюються типологічні зв'язки Т. Шевченка та І. Франка з польською літературою, та монографій із методології та компаративістики: «Діалог. Компаративістика. Література» (2002), «Компаративістика сьогодні. Теоретичні проблеми» (2010).

Едвард Касперський у своїй студії «Нарації та символи визволення. Словацький — Шевченко» проаналізував досить важливий для романтичної поезії топос свободи, який функціонував в обох авторів в оперті на міф України як свободолюбної землі, як поетичної «країни свободи». Автор наголосив, що українська та польська романтична поезії мають досить багато спільного, а Україна посідала важливе місце в польській романтичній літературі, була безпосередньо пов'язана з міркуваннями про причини краху і розділу Польщі, вважалася ключем до переосмислення минулого, переоцінки шляхетсько-сарматської ментальності та історичної традиції. У польській романтичній літературі «Україна» — як знак і проблема історії — була, так би мовити, каталізатором, який стимулював болісні зрушення у національній самосвідомості, а особливо прискорював розклад і крах сарматсько-шляхетської культури й образу (міфу), який лежав в основі польської ідентичності[49].

Касперський аналізує ключові міфи й топоси романтичного дискурсу, накреслює способи їхнього впливу на формування як української національної свідомості, так і увиразнення польського патріотизму. У фокусі уваги дослідника перебуває болісна переоцінка у Польщі, яка відбувалася на тлі пробудження до життя української нації. Адже глибока прірва пролягла між колишніми образами польської України — лицарської, магнатсько-шляхетської, католицької, польськомовної — і усвідомленням існування «іншої» України. Вчений звертається до творчості Шевченка як до ключа у пошуку витоків пробудження такої нової України, її самовизначення на противагу «малоруській» чи «малопольській».

Осердям свого дослідження Касперський обрав дискурси свободи, тиранії і трансгресії, які глибоко проникали до публіцистичної й історичної свідомості, залучали до своєї сфери як утопійні візії, так і архаїчні міфологеми. Певні їхні риси на рівні загальної і буденної свідомості можемо легко простежити і в наші часи, що ще раз засвідчує силу і життєвість романтичної поезії. За Касперським, фундаментальну рису романтичного, міфопоетичного дискурсу свободи стано-

вить образний символічний зв'язок її з кров'ю, що особливо зближувало поезію Шевченка та Словацького. Дискурс свободи антитетично доповнювався дискурсом тиранії («неволі», «кайданів», «гніту» тощо), становлячи нерозривну топічну єдність. Риторика поневолення пережила трансформацію протягом романтичної доби саме у рамках образу України: від розуміння її як неосяжного простору свободи чи пасторальної ідилії до демаскування і депоетизації. Касперський помітив, що новий, у порівнянні з польськими романтиками, дискурс свободи у Шевченка, позбавлений ілюзій, насичений елементами реалізму і гротеску, яскраво підкреслював жорстокість і фальш тиранії в Україні.

Ю. Словацький і Т. Шевченко представляли типологічно споріднений варіант романтичного дискурсу свободи, що ґрунтувався на впевненості, що пролита кров — це життєдайний напій свободи і що без катарсису, який супроводжує сакральний акт «хрещення кров'ю», здобути свободу неможливо. Ідеалізований шляхетсько-лицарський кодекс Ю. Словацького закликав головним чином до присвяти своєї крові, тобто до акту пожертви і зречення, у той час як селянський і «гайдамацький» кодекс Т. Шевченка, навпаки, підкреслював необхідність пролиття «вражої крові», злої, чужої крові, крові лядської і московської.

Касперський також наголошує на величезному внеску романтизму в зміну парадигми суспільно-політичного мислення: легалізаційній тезі правителів, що всіляка влада походить від Бога, романтичний бунтівний дискурс свободи протиставляв погляд, що лише свобода походить від Бога. Безперечно, таке мислення позначилося не лише на романтичній літературі, а й на формуванні світоглядних орієнтирів наступних поколінь. Польський учений формулює такі його логічні підсумки: боротьба проти репресивної політичної влади й незалежницькі прагнення отримали сакральну санкцію, жертвування життям за свободу стало рівноцінним із мучеництвом у релігійному розумінні. Імпонує також визначення романтичного розуміння свободи, сформульоване Касперським: «Свобода… обіцяла більше, ніж негацію негативізму, тобто усунення обмежень, упослідження і почуття відчуження. Адже її супроводжувало прагнення повернутися до ідеалізованого первісного стану, до Аркадії, до "перебування у себе" і "серед своїх", а також прагнення повернути відповідність власної людської і етнічної сутності до політичної екзистенції»[50].

У річище дискурсу свободи цілком вкладається обов'язкова спрямованість у майбутнє у передчутті прийдешнього свята волі, оновлення, перемоги правди, що прокладає місток до наступного із проаналізованих Касперським дискурсів, покликаного вказати шляхи до омріяного прийдешнього — трансгресії. Останній вимагав втілення слів у вчинки, а діянь — у тривкі звершення, результатом яких мала стати дійсність, кардинально відмінна від теперішньої. Вчений переконливо структурує традиційні мотиви дискурсу трансгресії, зараховуючи до них «валленродівську» підступність, лицарську боротьбу, конспірацію, стихійне, спонтанне повстання, революцію, акти бунту і терору, органічну працю, еволюційний прогрес, кохання, молитви, внутрішнє самовдосконалення тощо.

У розділі «Кров за свободу. Попель — Гонта» розвивається думка про спорідненість теософії Словацького і Шевченка на ґрунті аналогічності поетичних

тез про отримання народами божественного послання через страшні злодіяння й криваві історичні драми, котрі ведуть до очищення стражданням, спокутування кривд. Смерть, яка мала слугувати життю читача, влити в нього енергію, силу бунту проти поневолення, поети резервували не тільки для самих себе: навіть пролиття невинної крові становить жертовну кров спасіння, що Касперський ілюструє прикладами дітовбивства у «Гайдамаках» Шевченка та вбивства матері у «Королі Духу» Словацького. Звідси походить типове для романтизму оксюморонічне поняття святості безмежного зла вишуканих злочинів, різанини і вбивств, учинених із альтруїстичних ідейних мотивів: «Це вершини альтруїзму та аскетизму, на який піднялися романтичні жертводавці свободи»[51].

Польський учений робить закономірний висновок, що дискурси свободи, тиранії і трансгресії були надзвичайно активні в романтичній літературі загалом, а в польській і українській поезії періоду бездержавності особливою мірою[52]. Вони існували як фрагментарно, розрізнено, у кожного окремого письменника і в окремих творах, так і сконденсовано, яскраво і стисло, як домінанта письменницького стилю, формували цілісну творчість поетів такого рівня, як А. Міцкевич, Ю. Словацький і Т. Шевченко. Саме ці поети створили канонічні зразки згаданих дискурсів у літературах України та Польщі. Виокремлення цих дискурсів відкрило Касперському можливості для типологічно обґрунтованого порівняння польської й української поезії, дало можливість констатувати, що у поезії Т. Шевченка і Ю. Словацького існувало багато подібностей, обумовлених насиченою художніми емоціями вірою у «воскресіння народу» і поетичним схваленням радикальних засобів для досягнення свободи.

Обидва поети проголошували минущість форм тиранії, а також необхідність кровопролиття задля їх подолання. Близьке їм було також розуміння поезії, яка мала, у першу чергу, формувати національні почуття і за їхнім посередництвом вигадувати реальність відповідно до проголошених ідеалів. У Ю. Словацького це було «воскресіння Польщі» й «наближення людей до янголів», а у Т. Шевченка — звільнення від «кайданів», тобто чужого ярма, і віднаходження себе в ідилічних, щирих обіймах «неньки України», «вільної і щасливої».

Дискурс свободи Т. Шевченка типологічно, у зіставленні з польськими романтиками, містив, крім структурних збігів і подібностей, також і відмінності, що були зумовлені тим, що в літературах обох народів герої цього дискурсу різнилися етнічно. Героєм дискурсу свободи в Ю. Словацького й у польських романтиків була, без сумнівів, більш чи менш ідеалізована шляхетська Польща й Україна — польська або колонізована і полонізована, у той час як у Т. Шевченка це була ідеальна Україна братів-українців, людей за народженням вільних і рівних, але фізично і духовно поневолених спочатку поляками, потім — москалями. Ця основоположна відмінність визначала всі інші розбіжності.

Дискурси свободи, тиранії і трансгресії відображали аналогічний погляд польської й української романтичної поезії першої половини XIX ст. на найважливіші питання: зберегти національну ідентичність і здобути незалежність. Хоча в обох випадках ішлося про різні за мовою і культурою суспільства, з різним ступенем національної свідомості та внутрішньої консолідації, нерідко взаємно антагоні-

зовані, умови буття передавали вищезгадану аналогію. Правдою було також те, що дражливе сприйняття минулого (зокрема через негативні стереотипи «ляха-кровопивці» чи «гайдамаки-різуна»), а також поточні конфлікти політичних або економічних інтересів не раз заважали цій «співвідносності» обох поезій періоду поневолення і робили неможливим усвідомлення схожості доль.

У той же час Е. Касперський зазначає, що, попри існування структурного паралелізму польської й української романтичної поезії, це не стирало існування значних відмінностей, не виключало також спільного для них європейського літературного тла, впливів світової літератури і контактів із національними літературами сусідніх держав. Не заперечувалось й існування окремих літературних традицій і їхньої наснажливої ролі. Як бачимо, Едвард Касперський намагався проаналізувати мотив України як символу свободи у творах двох видатних письменників — Тараса Шевченка та Юліуша Словацького, але зробив це не у вузькому літературознавчому контексті, а у широкому, «залучивши» історію, філософію тощо.

Найновіше компаративістичне дослідження на основі постколоніальної методології — «Україна і романтична уява. "Срібний сон Саломеї" Юліуша Словацького і "Гайдамаки" Тараса Шевченка у постколоніальній перспективі» (Жешув, 2013) — опублікував німецький славіст Альфред Галль. Учений зіставляє образи Коліївщини в цих творах і доходить висновку, що обидва поети через свої тексти намагалися по-новому переписати національну пам'ять. Словацький переформульовував шляхетське бачення Коліївщини, шукаючи нове місце для України в рамках домінантної польської культури, а Шевченко своєю ворожістю до всього польського «мав на меті створити українську самосвідомість, яка має вибороти собі власну позицію, відмінну від гегемонної культури польської шляхти».

У збірнику «У колі української культури» (1995, Ольштин) було надруковано статті Ґ. Іґлінського, М. Яцкевича та Б. Бялокозовича про творчість Тараса Шевченка. Ґжеґож Іґлінський розглянув проблему «Романтична місія слова. "І Архімед, і Галілей…" Тараса Шевченка як приклад профетичної лірики». Адже, за словами автора, саме цей вірш доводить, наскільки важливий вплив на творчість українського поета мала Біблія, а також стверджує, що Кобзар «запозичив із Біблії низку мотивів, надаючи їм часто окремого, оригінального звучання»[53]. У поетичному творі «І Архімед, і Галілей…» дослідник вбачав алюзії на Євангеліє, а ключовими символами вірша науковець називає слова «вино», «хліб», «єлей (олива)», аналізу яких і була присвячена ця праця.

Мечислав Яцкевич опублікував розвідку «Тарас Шевченко та його творчість у Вільні та на Литві», де навів факти біографії, наголосивши, зокрема, ті, що вказували на польські впливи і контакти українського митця. Як зрозуміло з назви, дослідник зосередився на періоді перебування українського митця в Литві.

Натомість Базилі Бялокозович у статті «Тарас Шевченко і формування національної свідомості Миколи Янчука» (1995 р.) звернув увагу на те, як творча спадщина Кобзаря вплинула на активну творчу діяльність етнографа та фольклориста Миколи Янчука. За словами науковця, саме твори українського митця сформували його національну свідомість: «Життя, діяльність та творчість Шевченка стано-

вили для Янчука незаперечний доказ реалізації власної особистості в національному контексті»[54].

На початку XXI століття до творчості Тараса Шевченка зверталися такі польські вчені, як А. Ковальчикова, Д. Урбанська, Е. Коко, К. Якубовська-Кравчик та Е. Пшеходський, у працях яких вивчення творчої спадщини українського письменника вийшло на нові тематичні горизонти. Е. Коко в статті «Тарас Шевченко в працях Францишка Равіти-Гавронського» намагався оцінити літературно-критичні праці польського літературознавця, письменника і публіциста через століття після їх написання. Докладно розглянувши кожну з них, дослідник закинув авторові надмірну суб'єктивність та небажання заглибитися у вивчення життя та творчості Тараса Шевченка. Елігіуш Пшеходський у статті «Історіософія Тараса Шевченка і польських романтиків у світлі російськомовної публіцистики Маріяна Здзеховського» розкрив значення наукової діяльності М. Здзеховського для розвитку польського літературознавства, а також його роль у процесі компаративного дослідження польських «пророків» і Кобзаря.

Натомість Міколай Соколовський у статті «Революційний сентименталізм Тараса Шевченка на прикладі віршів про покриток» проаналізував характерні для творчості Кобзаря образи матері та матері-покритки, звернувши увагу на засоби характеристик цих жіночих постатей. Демонічна стилізація сцен наруги і ґвалтування зіставляється з польською історичною прозою Яна Непомуцена Камінського, Зенона Фіша та Міхала Чайковського, де змістова структура є цілком аналогічною. Натомість зображення материнства покритки, у порівнянні із сентиментальною стилістикою, наявною в англійській поезії Джоанни Бейлі й Анни Летиції Барбо, відкриває абсолютно протилежне трактування проблематики. Шевченко, за Соколовським, революційно переосмислює сентиментальну стилістику, представляючи материнство як час екстремального увиразнення соціальної нерівності та упереджень, несправедливості та приниження, що стає початком станової протидії. Автор твердив, що це може вважатися провісником майбутніх соціальних змін у функціях статей та сімейних стосунках, руху у напрямі емансипації жінок.

У контексті досліджень творів Тараса Шевченка варта уваги стаття Аліни Ковальчикової «Автопортрети Тараса Шевченка. Креація художника», де розглядаються автопортрети українського митця не тільки у малярських, а й у літературних працях, зокрема у віршах та повісті «Художник». На думку дослідниці, цей матеріал дає можливість зробити висновок про самоусвідомлення Шевченком власної місії як митця із його неминучою інакшістю, самотністю, що цілком відповідає романтичній вірі в обраність «пророків». Перед авторкою постає образ егоцентричного генія-одинака, ізольованого від мас, який хоч і промовляє від імені народу, та в самопрезентації завжди підкреслює дистанцію, що їх розділяє.

Дорота Урбанська у статті «Польські переклади поезій Шевченка — проблема вірша» докладно проаналізувала переклади поетичних творів Тараса Шевченка польською мовою Л. Совінського, В. Сирокомлі, О. Лободовського, Б. Лепкого з погляду їхньої версифікаційної структури та форми.

Катажина Якубовська-Кравчик у статті «Шевченківський тіртеїзм духу» говорить про політичні мотиви, ідею свободи у творах Тараса Шевченка і наголо-

шує, що «змалювання драматичного становища України та її мешканців не є головною метою поета. Це лише опис виходу, база сформульованої ним програми, головним пунктом якої є абсолютна зміна народу»[55]. Тим самим дослідниця вказує на далекоглядність українського поета, який не тільки страждав від панівного ладу, але й усвідомлював, як можна змінити ситуацію. Однак при цьому, за словами науковця, поетові вдалося уникнути заглиблення в абстрактні вказівки про далеке поліпшення, натомість показати конкретні проблеми тогочасного українського суспільства. Цікавим видається те, що К. Якубовська-Кравчик зауважила у Т. Шевченка ідею, яка, здається, залишається актуальною і досі: «Українському народу <…> не вистачає поваги і любові до батьківської землі, через що сини цієї землі починають шукати щастя в чужих краях, забуваючи про доручену їм спадщину»[56]. Шевченкознавець намагалася розкрити ідею відродження національної свідомості у творчості Тараса Шевченка, для цього не тільки детально дослідила творчу спадщину українського Кобзаря, але й прагнула зрозуміти та проаналізувати особливості української ментальності. «Центральним для розуміння світу християнської філософії Шевченка є поняття свободи», — пише К. Якубовська-Кравчик в іншій своїй статті «Тіртейська поезія Тараса Шевченка та християнська ідея свободи». Тут вона продовжила свої роздуми про тему та значення свободи для Кобзаря, що знайшло своє відображення у його поетичних творах, де елемент християнства, без сумніву, впливав на розуміння українським письменником волі та свободи.

Мовознавчі аспекти творчості Тараса Шевченка розглядали польські вчені другої половини XX століття. Про доробок польських мовознавців-шевченкознавців Я. Янува, Т. Лера-Сплавінського, П. Зволінського, М. Юрковського можна довідатися з представленої у цьому томі оглядової статті Адама Фаловського «Мова Тараса Шевченка в дослідженнях польських славістів». Наведемо тут стислий хронологічний перелік основних публікацій з цієї галузі шевченкознавства.

Проф. Стефан Грабець в «Історії української мови» (1956) стверджував, що справжнім творцем української літературної мови треба вважати саме Тараса Шевченка. Проф. Тадеуш Лер-Сплавінський надрукував розвідку під назвою «Зі спостережень над мовою Тараса Шевченка» (1962), а проф. Пшемислав Зволінський — статтю «"Мовна біографія" Тараса Шевченка» (1964). Проф. В. Вітковський у праці «Українська мова» зазначав: «Першим, хто практично у своїй творчості реалізував це найважливіше завдання, був Тарас Шевченко. Саме йому, митцеві справді високого польоту, надзвичайно чуйному до краси рідного слова, вдається створити на підставі мови народної пісні, в поєднанні з певними складовими церковнослов'янської мови і російської літературної мови, мову в певному сенсі наддіалектну, силою таланту перетворити її на діяльне знаряддя для вираження думок і, завдяки своєму великому авторитетові в суспільстві, створити загальнонародний зразок»[57].

У 1958 році Ян Янув надрукував статтю «Походження слова сингич-агач у поезії Тараса Шевченка». Вчений, виходячи із орієнтальної лексики, наявної у «Слові о полку Ігоревім» і словнику Грінченка як прояву багаторічних турецько-татарських впливів на давньоруську й українську мови, здійснює аналіз доволі вузької

лексичної проблеми в поезії Тараса Шевченка. Я. Янув тлумачить загадкове слово сингич-агач у значенні «єдине самотнє дерево», наявне у вірші Т. Шевченка «У Бога за дверми лежала сокира…» та в підписі під аквареллю 1848 р.

Уже згадуваний Тадеуш Лер-Сплавінський у 1962 році опублікував нарис «Зі спостережень над мовою Тараса Шевченка». Мовознавець назвав такі особливості мови Кобзаря: «Легкість і загальна зрозумілість, а також певною мірою її змішаний характер, що проявляється в паралельному вживанню не лише значної кількості лексичних синонімів, але також багатьох форм граматичних категорій»[58]. На підтвердження цієї думки науковець детально проаналізував такі твори, як, наприклад, «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському» тощо. Підкреслив і той факт, що у творах Тараса Шевченка (зокрема в «Єретику» чи «Гайдамаках) трапляється чимало полонізмів, а також запозичення зі східних (зокрема турецької) та кавказьких мов.

Як ми вже зазначали, у 1964 році вийшла праця Пшемислава Зволінського «"Мовна біографія" Тараса Шевченка». Під мовним життєписом професор розумів комплекс даних про мову письменника. По-новому було представлено біографію Шевченка у розрізі знайомства митця з іноземними мовами та тієї мовної стихії, з якої поставали його твори. Науковець досліджує «діалектне або регіональне середовище, в якому виховувався досліджуваний письменник, його освіту, знання іноземних мов, культурні контакти, перш за все літературні і т. п.»[59]. Автор висловлює захоплення геніем поета, який без рідної школи зміг започаткувати нову епоху в літературі країни та переплавити різноманітні елементи у єдину літературну мову.

Маріан Юрковський у болгарському збірнику надрукував російськомовну статтю «Церковнославянизмы в языке Тараса Шевченко» (1985), в якій розглянув уже зовсім інші питання: фонетичні та морфологічні риси церковнослов'янізмів, власні назви. Автор провів семантичний аналіз церковнослов'янської лексики за окремими частинами мови (іменники, прикметники та дієприкметники, дієслова, прислівники, займенники, прийменники та сполучники), з'ясував їхні стилістичні функції.

На увагу заслуговують також розвідки польських мовознавців Михайла Лесіва, професора Люблінського університету, та доцента Варшавського університету Михайла Балія (зокрема його праця «Українські мовні елементи в прозових творах Тараса Шевченка», 1981). М. Лесів присвятив питанням мови Тараса Шевченка три свої статті: «Імена людей у Шевченкових творах» (1981), «Міфічні імена в поезії Т. Шевченка» (1982) та «Агіонімічні назви в поезії Шевченка» (1989). В останній науковець докладно проаналізував, в яких творах та за яких обставин вживаються у поезіях Т. Шевченка імена святих.

У 2008 році Михайло Лесів написав передмову «Поезія Тараса Шевченка в перекладах Петра Куприся» до повного видання «Кобзаря» у Любліні. Науковець традиційно запропонував коротко пригадати біографічні відомості з життя українського поета, познайомив читачів з історією перекладів творів Тараса Шевченка польською мовою. «Найвправнішим» же перекладачем Лесів визнав Петра Куприся. Цікавим свідченням титанічної праці та наполегливості є опублікована у 1984

році стаття останнього «Моя праця над перекладом “Кобзаря”». У ній автор докладно описав увесь процес роботи над перекладами, розповів про кожен її етап, починаючи від перечитування віршів та перекладу незнайомих слів і закінчуючи останніми правками у римуванні.

Польські переклади поезій Шевченка у другій половині XX ст. досягають сучасного художнього рівня, збагатившись новими інтерпретаціями відомих польських поетів. Окремі аспекти цієї проблеми проаналізовані такими дослідниками, як Єжи Погоновський («“Заспів” Т. Шевченка у польських перекладах»), Любов Арасимович («Шевченко у польських перекладах»), Володимир Гнатюк («Польські симпатії та антипатії Тараса Шевченка»), Теоктист Пачовський («Владислав Сирокомля — перекладач Шевченка», «Сучасні переклади поезій Тараса Шевченка польською мовою»), Григорій Вервес («Т. Г. Шевченко і Польща»), Григорій Кочур («Шевченко в польських перекладах»), Михайло Лесів («Тарас Шевченко в перекладах Петра Куприся»), Дорота Урбанська («Польські переклади поезії Шевченка — проблема вірша»), Олександр Астаф’єв («Поезія Тараса Шевченка в польських перекладах XX століття») та багатьма іншими.

Як ми вже згадували, у другій половині XX ст. видання творів Кобзаря відбулося вже у ПНР. У 1952 році у видавництві «Czytelnik» вийшов «Журнал» («Щоденник») Тараса Шевченка, а в 1955 році було видано «Вибрані твори» Тараса Шевченка з передмовою Володимира Слободника і післямовою Мар’яна Якубця. До цієї збірки ввійшла частина перекладів, опублікованих ще у виданні 1936 року, а також додані нові переклади Мар’яна Пехаля («Неофіти», «Причинна» тощо), Еугеніуша Житомирського («Ще як були ми козаками…», «У Бога за дверми лежала сокира…» та ін.), Станіслава Струмпфа-Войткевича («Кавказ», «Царі» тощо), Тадеуша Хрусцелевського («Чи не покинуть нам, небого…», «Русалка»), Анни Каменської («І виріс я на чужині…»), Леона Пастернака («Заповіт»), Зигмунта Брауде («І мертвим, і живим, і ненародженним…») та ін. Не кожен із включених до цього видання перекладів був по-справжньому вдалим, хоча, безперечно, сам факт видання такої кількості перекладів творів Тараса Шевченка вже став неабияким досягненням польського шевченкознавства. Це видання набуло широкого розголосу як у польському літературознавстві, так і загалом у суспільстві. Від моменту свого виходу у світ воно стало обов’язковим першоджерелом для всіх польських літературознавців і критиків, що цікавилися спадщиною Тараса Шевченка, зокрема його контактами з поляками. Отже, Володимир Слободник виступає як один із активних тогочасних шевченкознавців і перекладачів. Ще в дитинстві батько прищепив йому любов до поезії Тараса Шевченка, що потім переросла в наукове зацікавлення та прагнення перекласти твори Кобзаря, зробити їх ближчими для польського читача. Він був особисто знайомий з такими майстрами українського слова, як Максим Рильський, Павло Тичина, Ярослав Галан, Володимир Сосюра, Олесь Гончар, Платон Воронько та ін. Спілкування з цими непересічними особистостями не могло не позначитися на світогляді Слободника, що засвідчено його розвідкою про життя та творчість Кобзаря («Український календар», 1961 р.). Однак, як доречно підкреслює Антін Верба у своєму нарисі «Україніка Володимира Слободника», «під час перекладання його [Шевченка. — *Р. Р.*] поезій доводилось

зазнавати певних труднощів, особливо з метрикою вірша. […] Чудову народну шевченківську простоту може перекрутити кожна зайва стилістична прикраса, кожне зайве слово перекладача. […] Завданням перекладача поезії […] не є перекласти з мови на мову, а з поезії на поезію»[60].

У своїх художніх перекладах Слободник відходив від «буквалізму»[61]. Усі його перекладацькі роботи, за словами Пачовського, добре передають оригінал, зберігаючи при цьому його ритмічну структуру. Крім того, епічні твори Кобзаря не викликали у Слободника жодних труднощів, про що може свідчити уривок з його перекладу «Утопленої»:

Nocą wiatr nie hula w gaju —
Śpi, zanim zaświta,
Gdy się zbudzi — cichuteńko
Osiki zapyta:
«Kto to, kto to czesze warkocz
Na tym brzegu strugi?..
Kto to na przeciwnym brzegu
Szarpie warkocz długi?..
Kto to, kto to?» — cichuteńko
Zapyta, powieje,
Potem zdrzemnie się, nim nieba
Brzeg zaczerwienieje.

В оригіналі цей фрагмент звучить так:

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі сповиває;
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу… Хто се?
Хто се, хто се? По тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край червоніє.

Таким же вагомим є внесок іще одного польського письменника, критика та літературознавця Мар'яна Пехаля. Він переклав твори Кобзаря «Реве та стогне Дніпр широкий…», «Гоголю», «Не завидуй багатому…», «Сонце заходить, гори чорніють…», «Неофіти», «І Архімед, і Галілей…» та деякі інші. Пехаль, як і Слободник, у своїх перекладах намагався бути максимально близьким до оригіналу. Т. Пачовський вважає найточнішим його переклад «Неофітів»[62]. Перекладач не

змінював змісту оригіналу, хоча й не вдавався до буквалізму, натомість часто звертався до «компенсації»[63] (замість «трохи одпочила» пише «wnet się przebudziła», замість «недобита» — «ledwie żywa», замість «нишком» — «skrycie»). У перекладах же Станіслава Струмпфа-Войткевича спостерігається тенденція до розширення, перекладачеві бракувало стислості, образності та поетичної точності Тараса Шевченка. Однак зміст та деякі засоби поетики йому все ж вдалося зберегти.

У 1961 році свої інтерпретації поезій Шевченка опублікували ще двоє перекладачів — Мечислав Яструн та Анджей Цесаж. Яструн переклав вірші «Пророк» і «Мені однаково…». Ці переклади, за словами Т. Пачовського, дуже поетичні. З цим складно не погодитися, зваживши на майстерність перекладу, наприклад, такого фрагмента:

Jako Dniepr falą szeroką,
Tak słowa jego rwąc gwałtownie
W serce wdzieraty się głęboko,
Paliły niewidzialnym ogniem
Zmarznięte dusze. Pokochali
Tego proroka onej chwili
I łzy — wiedź — idąc za nim lali.

У Тараса Шевченка ці рядки звучать так:

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли,
І в серце падали глибоко:
Огнем невидимим пекли.
Замерзлі душі. Полюбили
Того пророка, скрізь ходили
За ним і сльози, знай, лили.

Анджей Цесаж також зміг зберегти та відтворити польською мовою лаконічність стилю Тараса Шевченка:

Nie z bogatą: wszystko jedno
Z chaty cię wygoni,
Ale nie żen się i z biedną.
Troska sen przesłoni.

У Т. Шевченка:

Не женися на багатій.
Бо вижене з хати,
Не женися на убогій,
Бо не будеш спати.

У 70-х роках побачили світ два важливих видання, які, з одного боку, продовжили традицію перекладів Шевченка у Польщі, визначену виданнями 1936 та 1955 рр., а з другого, стали явищем цілком нового рівня — чи не найвищим досягненням польської шевченкіани XX століття. Йдеться про видану в 1972 р. у Варшаві невелику збірку поезій Тараса Шевченка, упорядником якої був Єжи Єнджеєвич, та опубліковане у 1974 р. найповніше на той час видання «Вибраних поезій» Кобзаря за редакцією Мар'яна Якубця.

У «Вибраних поезіях» (1972) Єнджеєвич поставив собі високе завдання: представити польському читачеві твори Шевченка у нових, досконаліших перекладах. Значною мірою цього вдалося досягти. На думку Ярослава Грицков'яна, «Вибрані поезії» — це дійсно «незвичайна збірка. Це — книга-квінтесенція. Вона становить нові національно значимі питання, вона всім своїм пафосом звернена проти дискримінації українців з боку російського царизму»[64]. Як уже зазначалося, польський письменник Єжи Єнджеєвич був на той час відомий не тільки як автор прозового твору про Шевченка «Noce ukraińskie albo rodowód geniusza. Opowieść o Szewczence» («Українські ночі, або Родовід генія. Повість про Шевченка»), яка виходила трьома виданнями (перше — у 1966 р.), а й як знавець української літератури та інтерпретатор, перекладач творів українських класиків. Він також переклав російськомовні повісті Шевченка, а першою з них була «Прогулка с удовольствием и не без морали» (Варшава, 1960), до якої написав ще й післямову. Його переклади Шевченкових поезій («Заповіт», «Холодний Яр» і «Стоїть в селі Суботові…») були опубліковані в 1971 р. у часопису «Literatura na świecie» («Література у світі»)[65]. Пізніше в Любліні була видана у перекладі Єнджеєвича повість «Художник» (1975). Згодом окремими виданнями виходили його переклади інших творів Кобзаря: «Музыкант» (1977), «Капитанша» (1978), «Княжна» (1980), «Несчастный» (1980), «Наймичка» (1981). А коли в перекладі А. Середницького з'явилися «Близнецы» (1986), то, таким чином, було завершено переклад усієї Шевченкової прози польською мовою.

У збірці «Вибрані поезії» (1972), що складалася з 19 віршів, вміщено лише два давніші переклади — «Катерина» Б. Лепкого та «І мертвим, і живим…» Ч. Яструмбця-Козловського. Обидва були наново відредаговані упорядником. 17 нових поезій належало трьом перекладачам — Є. Єнджеєвичу (11 творів), Є. Литвинюкові (3 вірші) і Т. Хрусцелевському (3 вірші). Вперше польською мовою перекладено «У неділеньку святу…», «Холодний Яр» (Є. Єнджеєвич), «Ми вкупочці колись росли…» (Т. Хрусцелевський), «І станом гнучим, і красою…» та «"Не кидай матері!" — казали…» (Є. Литвинюк). Ще низка творів була перекладена польською наново, зокрема «Чигрине, Чигрине…» (раніше поезію перекладали Паулін Свенцицький, Єжи Погоновський і Яструмбець-Козловський), «Розрита могила» (Свенцицький, Яструмбець-Козловський), «Осії. Глава XIV» (раніше переклав Яструмбець-Козловський), «Полякам» (Юліан Ейсмонд, Зоф'я Войнаровська, Еугеніуш Житомирський, Богдан Жираник). Переклад Єнджеєвичем «Заповіту», на думку Т. Пачовського, належить до найкращих зразків перекладацької літератури[66].

Оскільки Є. Єнджеєвич провів дитинство в Україні, навчався в гімназії в Катеринославі, тому добре знав українську мову, що допомогло йому перекласти ві-

рші Шевченка польською мовою. Він зберіг нюанси змісту, поетики та ритміки оригіналу і під час перекладу епічних творів Шевченка «Холодний Яр» та «Стоїть в селі Суботові…», хоча в окремих випадках вдавався до більш розгорнутих фраз, коли бракувало стислих аналогів для передачі стилю українського митця. Однак у цілому Є. Єнджеєвич не відступав від оригіналу, здебільшого точно відтворював засоби Шевченкової поетики.

До «Вибраних поезій» (1972) у перекладі Єнджеєвича ввійшов один із найбільших відомих творів Тараса Шевченка — «Заповіт». Особливості відтворення його польською мовою вимагають спеціального розгляду. Тож насамперед звернімося до оригіналу:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу… отойді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися… А до того
Я не знаю бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Першим із перекладачів опрацював цей твір А. Гожалчинський. До своєї збірки, яка стала одним із піонерських видань поезій Кобзаря польською, він включив переклади перших його восьми рядків. Хоча Гожалчинський намагався якомога точніше передати зміст твору, однак місцями наявні недобори художності та образності, перекладач спростив образність оригіналу. Саме через це, вочевидь, Теоктист Пачовський назвав його роботу «переспівом»[67]. А повністю «Заповіт» уперше переклав Паулін Свенцицький у 1868 році. Ось як звучить початок вірша:

Gdy umrę, to pochowajcie
Wy mnie na mogile,
Pośród stepu szerokiego
W Ukrainie miłej.
By łany stepu szerokie
Dniepr i jego tonie
Było widać, było słychać
Jak ryczy spieniony.

Уже цей невеличкий уривок засвідчує, що переклад П. Свенцицького влучніший, адже збережено і зміст твору, і ритміку, і структуру. В наступних рядках він кілька разів відходить від оригіналу, але робить це для того, щоб зберегти ритмічну будову вірша, його перехресне римування.

До сторічного ювілею від дня народження Тараса Шевченка Г. Данилевський у краківському часопису «Критика» опублікував свій варіант перекладу «Заповіту». Цей переклад вдало передає перші та останні рядки, але в середній частині допущено деякі відхилення від оригіналу. До 90-х роковин смерті Кобзаря світ побачили одразу три переклади «Заповіту». Авторами цих перекладів були Д. Трилевич, Т. Хрусцелевський, Я. Копровський. Ці перекладачі намагалися якомога точніше донести до читачів зміст твору українського поета.

Для порівняння наведемо тут іще деякі варіанти перекладу цих перших, відомих кожному українцеві, рядків Шевченкового «Заповіту»:

Зоф'я Войнаровська:

A jak umrę, pochowajcie
Wy mnie do mogily
Pośród stepu szerokiego
W Ukrainie miłej.
By szerokie wolne pole
I Dniepru zakręty
Widać było — słychać było
Szumiące odmęty.

Богдан Лепкий:
Kiedy umrę, prochy moje
Złóżcie na mogiłe,
Pośród stepu szerokiego,
W Ukrainie miłej:
Niechaj widać łany, pola,
Dnieprowe urwiska,
Niechaj słyszę, jak Dniepr huczy,
Wre i pianę ciska.

Казимеж Анджей Яворський:

A jak umrę, pochowajcie
Prochy me w mogile,
Pośród stepu szerokiego
W miłej Ukrainie,
Żeby łany zbóz szerokie,
Dniepr, urwiska dzikie
Było widać, było słychać
Fale rwące z rykiem.

Леон Пастернак:

Kiedy umrę to na wzgórzu
Wznieście mi mogiłę,
Pośród stepu szerokiego
Ukrainy miłej.
Aby łany rozłożyste
I brzeg Dniepru stromy
Można było widzieć, słyszeć
Jego grzmiące gromy.

Єжи Єнджеєвич:

Kiedy umrę, prochy moje
Złóżcie do mogily,
Pośród stepu szerokiego
Ukraińny miłej,
Żeby stamtąd pól rozłogi,
Dniepr i jego skaly
Widać było, słychać było,
Jak ryczy zuchwały.

Петро Купрись:

Kiedy umrę, pochowajcie
Na stoku mogiły —
Pośród stepu szerokiego
Ukrainy miłej,
żeby łany pól szerokich,
Dniepr wśród urwisk mknący
Widać było, słychać było,
Jak ryczy ryczący.

До популяризації творчості Тараса Шевченка у польському суспільстві нерідко долучалися і українці. Так, наприклад, кілька творів («Заповіт», «Кавказ», «Молитва» та ін.) переклав у 20-х роках XX століття Роман Гамчикевич. До 120-річчя від дня народження Тараса Шевченка світ побачив черговий переклад, автором якого був Ф. Блотницький. Попри незначні неточності у відтворенні оригінального змісту, він досить вдалий. 1934 року К. Яворський досить добре передав польською мовою «Заповіт», зберігши й оригінальну ритміку, і зміст.

Із іменитих польських письменників до грона перекладачів «Заповіту» долучився і Ярослав Івашкевич. Його переклад варто особливо виокремити, адже тут збережена і ритміка, і правильно перекладені образи, при цьому письменникові вдалося відтворити навіть неперевершену образність та тональність оригіналу, наприклад:

Kiedy umrę, na wysokiej
Schowajcie mogile
Mnie, wśród stepu szerokiego,
W Ukrainie miłej.

Żeby łany płaskoskrzydłe
I Dniepr, i urwiska
Widać było, słychać było,
Jak się rączy ciska.

60-ті роки XX століття принесли чергову хвилю зацікавленості поляків творчістю українського митця, зокрема, власний переклад «Заповіту» запропонував відомий дослідник М. Юрковський. Та, на жаль, у порівнянні з попередніми перекладами, його спроба була менш вдалою. Інший літературознавець, К. Кузик, також намагався перекласти «Заповіт», але теж не надто успішно через те, що занадто «відійшов» від оригіналу, привніс забагато власних образів.

Позитивно можна охарактеризувати переклад «Заповіту», який здійснив Єжи Єнджеєвич. Т. Пачовський називає цей переклад одним із найкращих зразків перекладацької майстерності. У ньому відсутні значні відхилення від змісту оригіналу, крім того, вдалося зберегти простоту форми, поетику та ритміку оригіналу. Ось як у перекладі Єнджеєвича звучать прикінцеві рядки вірша:

Pochowajcie mnie i wstańcie,
By skruszyć kajdany,
By krwią wrogów obmyć wolność
Ojczyzny kochanej —
I w potężnym gronie braci,
W gronie wolnym, nowym,
Wspominajci mnie czasami
Dobrym cichym słowem.

Як промовисто свідчить цей далеко не вичерпаний перелік, «Заповіт» Тараса Шевченка був добре відомий полякам, віддавна мав заслужену популярність і пошанування. Мабуть, за кількістю перекладів польською мовою він посідає перше місце серед усіх творів української літератури. Кожен із перекладачів по-своєму передавав ритміку, по-різному відтворював настроєву тональність та образність оригіналу. Зрештою, існує і чимала кількість перекладів польською мовою інших творів Тараса Шевченка, що підтверджує неабияку популярність постаті та творчої спадщини українського Кобзаря у польському суспільстві.

Як ми вже зазначали, у 1974 р. видано «Вибрані поезії» Т. Шевченка (Вроцлав, видавництво Осолінеум, серія шедеврів світової класики «Biblioteka Narodowa. Seria II» («Національна бібліотека»)), куди було включено 112 творів поета. Упорядкування й увесь науковий апарат збірки (вступна стаття, посторінкові примітки, бібліографія українських і польських праць про Шевченка) належать Мар'яну Якубцю. Роль цього польського україніста важко переоцінити. Адже майже всі видання творів українських письменників-класиків у Польській Народній Республіці готувалися за безпосередньою ініціативою й участю Якубця. Так само з його післямовою й примітками виходили і «Вибрані твори» Т. Шевченка в 1955 р. (редактором збірки був тоді В. Слободник). Редактор видання 1974 року дав високу оцінку перекладам, опублікованим у 1936-му році, вважаючи їх найвищим досягненням перекладацького мистецтва, а тому чимало взяв і до нового видання. Значно допомогла М. Якубцеві при укладанні «Вибраних поезій» і бібліографія польських перекладів (доведена до 1935 року), яку склали Володимир Дорошенко і Богдан Лепкий.

Для демонстрації тяглості традицій польського шевченкознавства до видання 1974 року із серії «Biblioteka Narodowa» були включені роботи і перших перекладачів Шевченка (Совінського і Сирокомлі), і періоду міжвоєнного 20-ліття (Яструшембця-Козловського, Лепкого, Слободника, Івашкевича, Голлендера, Думанського, Беньковської, Пехаля, Жираника), і повоєнних років (Струмпфа-Войткевича, Хрусцелевського, Яструна, Левіна, Лапського та ін.). Метою упорядника Якубця було не лише видати якнайповніший збірник перекладів творів українського поета чи якомога всебічніше подати його доробок, а й представити історію перекладів поезій Кобзаря впродовж різних епох. Цей задум, який, на жаль, не був повністю реалізований, несхвально сприйняв такий великий знавець Шевченкової творчості, як Єжи Єнджеєвич: «Показування творчості якогось поета-класика, відповідно до естетичних вимог і культурних потреб сучасності, не йде в парі з представленням доробку перекладачів цього ж поета з різних епох. Переклади старіють, і то в швидкому темпі: рідко який з них витримує випробування часу довше ніж одно або два покоління. Потім стають вони не актуальні, належать тільки до історії. А кого може цікавити історія перекладів? Щонайбільше невеличке коло вчених, спеціалістів, дослідників. А таких, якщо йдеться про Шевченка, можна у нас порахувати на пальцях однієї руки»[68].

До книги включено 112 творів у перекладах 22-х перекладачів: Чеслава Яструшембця-Козловського (33 твори), Богдана Лепкого (14), Володимира Слободника (11), Мар'яна Пехаля (9), Єжи Єнджеєвича (5), Владислава Сирокомлі (4),

Костянтина Думанського (3), Тадеуша Хрусцелевського (3), Казимежа Анджея Яворського (3), Тадеуша Голлендера (3), Станіслава Струмпфа-Войткевича (3), по два переклади Марії Беньковської, Ярослава Івашкевича, Леопольда Левіна, Єжи Литвинюка, Остапа Лапського та Леонарда Совінського й по одному — Анни Каменської, Мечислава Яструна, Яна Чарного та Казимежа Вежинського. Та серед когорти знакових постатей польської шевченкіани немає Сидора Твердохліба. Не було використано (хоча б для прикладу) жодного його перекладу, можливо, через суперечливі оцінки відповідності змісту цих перекладів оригіналу. Якубець критично характеризував перекладацьку манеру Твердохліба, засуджував його захоплення модерністичними тенденціями та прагнення «осучаснити» Шевченка, що призвело до разючих змістових невідповідностей.

Також поза увагою упорядника залишилися переклади Юзефа Лободовського, хоча видання 1936-го року поряд із Яструмбцем-Козловським значною мірою спиралося саме на його переклади (21 і 38 перекладів відповідно). Лободовського-перекладача також не згадано на 130 сторінках передмови. Можливо, тут справа в його біографії та світогляді, бо ж Юзеф Лободовський, виїхавши до Іспанії в 1941 році, провів там решту життя і був відомий за еміграційними публікаціями своїми антикомуністичними поглядами. Немає також перекладів відомих перекладачів XIX ст. Антоні Гожалчинського, Пауліна Свенцицького, Єжи Погоновського, Едварда Виломовського та ін. Отже, на першому місці для упорядника стояла все-таки не демонстрація розмаїття перекладацьких стилів, а представлення творчості Шевченка у якомога адекватніших перекладах, з незначною поправкою на ідеологічні обмеження доби.

«Вибрані поезії» 1974-го року ввібрали в себе не тільки найкраще із перекладацького доробку видань 1936 та 1955 рр., а й ужинок ювілейних 1961 та 1964 рр. Адже, наприклад, Казимеж Анджей Яворський після перекладеного у 1934 р. «Заповіту» знову повернувся до перекладів творів Т. Шевченка («Не гріє сонце на чужині…», «Ой гляну я, подивлюся…» і «Ми заспівали, розійшлись…» тощо)[69]. У 1972 році до збірника своїх творів серед 35 перекладів українських поезій він включив також і 5 віршів Шевченка. Популяризаторами поезій Шевченка в ПНР стали й українські поети, які там проживали: К. Кузик і О. Лапський теж переклали в 1964 р. польською мовою декілька віршів Шевченка. Тоді, зокрема, були надруковані переклади Остапа Лапського «І небо невмите, і заспані хвилі…», «Минули літа молодії…» і «Осія. Глава XIV (Подражаніє)»[70]. Великий досвід перекладацької роботи мав уже на той час і Богдан Жираник. До його вдалих перекладів («Кавказ», «Якби ви знали, паничі…», «Тим неситим очам…» і «Садок вишневий коло хати…»), що походили з початку 20-х років, додався ще й вірш «Гоголю»[71]. Частина цих перекладів була включена до нового видання.

Однак вірш «Якби ви знали паничі…» взагалі не потрапив до нього ані в перекладі Жираника, ані Лободовського. Натомість увійшов переклад вірша «Садок вишневий коло хати…», який серед численних версій інших перекладачів вважається одним із найдосконаліших. На думку Пачовського, він «найповніше щодо змісту і ритміки відповідає оригіналові»[72]. На жаль, у виданні 1974-го року опинився без доопрацювання переклад «Утопленої» В. Слободника із хибно від-

твореним класичним зразком інструментовки в розмові з осокою, яку недоречно було замінено осикою[73]. Натомість упорядник М. Якубець відмовився від невдалого перекладу «Наймички» В. Сирокомлі, включеного до видання 1955-го року, взявши «Пролог» у перекладі Б. Лепкого, а решту тексту — Л. Совінського, як у виданні за ред. П. Зайцева 1936-го року.

Однак такий добір не всіма був оцінений схвально, зокрема критикував його і Є. Єнджеєвич: «Він (Якубець. — *Р. Р.*) пішов по лінії найменшого опору, зробивши вихідним пунктом готові й вже публіковані польські переклади. А Шевченко не мав у нас щастя до перекладів, не натрапив на справжнього творця-філолога, який добре знав обидві мови, які поглибили б його творчість, не таку просту, як би це на перший погляд здавалося. Мнима легкість Шевченка завела багатьох як би то не було добрих перекладачів на манівці псевдопоезії. Внаслідок цього польський читач не може надивуватися такому становищу: з одного боку, чує про велич українського поета, бачить пам'ятники йому по цілому світу, а з другого, — читає його вірші, які дивують його своїм примітивізмом»[74]. Звісно, можна було здійснити більш прискіпливий відбір перекладів, зважаючи на їхню якість, а для решти поезій замовити нові, виходячи з об'єктивної потреби представлення доробку Шевченка в Польщі, як пропонував Єнджеєвич. Та навіть попри це, видання 1974 року заслуговує високої оцінки завдяки повній репрезентації найкращого із тогочасних перекладів та ретельному науковому опрацюванню.

Значним досягненням «Вибраних поезій» (1974) став і науковий коментар, примітки та вступна стаття Мар'яна Якубця, про що вже йшлося у передмові до другої книги нашого видання «Рецепція творчості Тараса Шевченка в Польщі». Щоб розкрити значення Шевченка для українського народу, вчений розглядав насамперед питання національної та літературної свідомості українців до його появи, починаючи від XVII ст., зокрема, характеризуючи ситуацію українських земель після Андрусівського миру, зупиняючись на подіях Коліївщини, послаблення усвідомлення власної ідентичності українцями в умовах поділу між Росією і Польщею. Паралельно з історичними віхами Якубець висвітлював і розвиток літератури від староукраїнського письменства та полемічної літератури, наголошував на ролі «Історії Русів» як одного з перших сигналів, що знаменували кристалізацію модерного українського народу. Висвітлено також проблематику розвитку нової української мови та значення творчості Івана Котляревського, Петра Гулака-Артемовського, Євгена Гребінки, Григорія Квітки-Основ'яненка й інших попередників Шевченка у цій сфері. Таке широке історичне та культурне тло дало можливість досить повно висвітлити роль Шевченка як одного з творців своєї нації.

Життєпис Шевченка Якубець намагався використати для пояснення складнощів його творчого шляху. Він підкреслив контакти українського поета з поляками, починаючи від Яна Димовського та Дзюні Гонсиковської і закінчуючи Броніславом Залеським та Едвардом Желіговським. Дослідник зазначав, що саме тісні контакти з поляками, «спільна недоля, довгі розмови, вочевидь, відкрили Шевченку очі на революційну, прогресивну Польщу, викликали зміну поглядів на польсько-українські стосунки. Відтоді судження про минуле двох народів і їхню

колишню боротьбу стали більш стриманими»[75]. Особливу увагу Якубця привернула поема «Гайдамаки», з якої до «Вибраних поезій» було включено тільки вступ і епілог у перекладі Совінського.

Із періоду «трьох літ» автор передмови особливу увагу приділив поемі «Сон», зазначаючи зв'язки із Додатком до III частини «Дзядів» Міцкевича, однак оригінальність тону сатири українського поета вбачав у народності та карикатурності. Так само подібності до польського твору він помічав і у «Великому льосі». Загалом, дослідник підкреслював еволюцію поглядів і розвиток таланту Шевченка впродовж цього часу. Автор вступу також висвітлив рецепцію творчості Шевченка в Польщі, питання боротьби різних політичних орієнтацій за його поетичну спадщину.

Найвагоміша частка перекладів у всіх виданнях вибраних поезій Тараса Шевченка впродовж XX ст. (1936, 1955 і 1974 рр.) належить Чеславу Яструмбцю-Козловському (1894–1956). За кількістю перекладів і за майстерним відтворенням особливостей оригіналу він посідає чільне місце серед перекладачів творів Шевченка. У збірці Т. Шевченка «Поезії» (Варшава, 1936) та «Вибрані твори» (Варшава, 1955) йому належить 38 перекладів, у «Вибраних поезіях» (Вроцлав, 1974) — 33, серед яких «Перебендя», «Розрита могила», «Чернець», «Чигрине, Чигрине…», «І мертвим, і живим…», «Сон» («На панщині пшеницю жала…»), «Єретик», «Три літа», «Іржавець», «Полякам» тощо. На думку Олександра Астаф'єва, «перекладач зумів передати всю складність поетики Тараса Шевченка, її зв'язок з усною народною піснею, емоційне звучання і ритмічну виразність, семантику римування та еволюцію рим, принципи графічної будови. Він довів, що його поетична творчість увібрала в себе найкращі досягнення українського народного й літературного вірша, бо Тарас Шевченко був реформатором у практиці національної версифікації, тодішні канони техніки віршування підкорив новим завданням, збагатив ритміку та образну систему новими знахідками»[76].

Поема «І мертвим, і живим…» потрапила до видання 1974 року саме у перекладі Яструмбця-Козловського, хоча існували ще два інші — Юзефа Лободовського (1936) і Зигмунта Брауде (1955). В УРСР були спроби критиків протиставити раніші переклади більш сучасному як найкращому, який став буцімто можливим, «коли у Польщі запанував народно-демократичний лад»[77]. Однак редактор Якубець вирішив повернутися до перекладу Яструмбця-Козловського і, згадавши у вступній статті критичні оцінки радянських дослідників, наполіг на цінності саме доробку міжвоєнного двадцятиліття: «…Уміщені в цьому томі переклади досі залишаються найвищим досягненням польського перекладацького мистецтва складних віршів Шевченка».

Переклад «І мертвим, і живим…» Ч. Яструмбця-Козловського, навіть попри слушність низки критичних закидів, містить і чимало перекладацьких знахідок, у цілому добре відтворює більшість поетичних образів Шевченкового слова. Важко погодитися з таким висновком Кагарлицького: «Поема у його (Яструмбця-Козловського. — *Р. Р.*) перекладі занадто риторична, а в Шевченка вона більш "земна", пристрасна. Це зумовлено тим, що автор насичує її архаїчними та слов'янськими словами і синтаксичними конструкціями…». Такий висновок видається нелогіч-

ним ще й тому, що критик сам вище хвалив переклад Ч. Яструмбця-Козловського саме за вдалий добір архаїчних граматичних форм, синтаксичних конструкцій і старопольської лексики для відтворення стилю оригіналу. На нашу думку, деякою проблемою цього перекладу є переінакшення образності оригіналу, яка порушує семантичні прирощення смислу, так майстерно вибудувані Шевченком. Наприклад, про матір-Україну:

Просвітити, кажуть, хочуть	Powiadając, że oświecić
Материні очі	Chce matczyne oczy
Современними огнями.	Współczesnymi światły; pragnie
Повести за віком,	Wieść ją „z duchem czasu" —
За німцями, недоріку,	Ją niemowę, niewidomą,
Сліпую каліку.	Ją, dzikuskę z lasu!

Звичайно ж, не буває перекладу без втрат, але коли замість вести «за німцями» у перекладі пропонується вести «з лісу», то це викликає у читача абсолютно інші асоціації, хоча іронічна тональність у протиставленні облудної цивілізації-культури і неосвіченості-простоти-щирості в цілому зберігається. Інший фрагмент цього перекладу також викликав застереження:

Оглухли, не чують;	Głusi, ślepi — ***głupczo***
Кайданами міняються,	Wymieniają swe kajdany
Правдою торгують.	I słusznością kupczą...
	(Виділення наше. — *Р. П.*)

Єнджеєвич у своїй рецензії на видання «Вибраних поезій» (1974) під назвою «Шевченко пригнічений» зазначав, що «Яструмбець-Козловський виключно для зримування двох віршів створив тут огидний неологізм "głupczo". А пан Якубець у своїй "Вибірці" скрупульозно переписав передвоєнний текст, хоч цей же вірш у перекладі цього ж перекладача, тільки в правильній редакції, без згаданого мовного дивацтва, був опублікований у "Вибраних поезіях Шевченка" (ЛСВ, "Бібліотека поетів", Варшава, 1972)»[78].

Друге місце за кількістю перекладів у виданні 1974 року посідає Богдан Лепкий (1872–1941). Із його 24 перекладів, уперше опублікованих у виданні 1936 року, було взято 14. Це «Катерина», «Думка» («Нащо мені карі очі…»), «Тополя», «Маркевичу М.», «Сон» («У всякого своя доля…»), «Минають дні, минають ночі…», «Мені однаково, чи буду…», «В неволі тяжко, хоча й волі…», «Хустина», «Заросли шляхи тернами…», «І широку долину…», «Минули літа молодії…», «Якби з ким сісти…» і вступ до «Наймички». Однак «Заповіт», «Чого мені тяжко…» було представлено у перекладі Івашкевича, «Неофіти» — Пехаля, «І небо невмите, і заспані хмари…» — Лапського, «Думи мої, думи мої, ви мої єдині…», «Чи ми ще зійдемося знову?..» — Яструмбця-Козловського; взагалі не ввійшли до нового видання поезії «Н. Костомарову», «Ой діброво, темний гаю…», «Сонце заходить…», перекладені у 1936 р. Б. Лепким. Отже, кількість перекладів Лепкого зменшилася

за рахунок появи нових перекладів інших авторів. А коли була можливість вибору серед кількох варіантів раніше перекладених творів, наприклад, поданих у тому ж виданні 1936 р. у двох чи кількох варіантах, то упорядник віддавав перевагу роботам Івашкевича чи Ястшембця-Козловського. Можна припустити, що така обережність у використанні перекладів Лепкого пов'язана не з їхнім художнім рівнем, а з ідеологічними мотивами, зокрема, антирадянським спрямуванням «Польсько-українського бюлетеня», в якому він друкував свої статті, і звинуваченнями у буржуазному націоналізмі авторів, які з ним співпрацювали. Однак для значної низки творів не знайшлося кращих перекладів, наприклад, для «Катерини» переклади Совінського, Гожалчинського та Сирокомлі вже вважалися незадовільними. Так само і для «Тополі», яку перекладали до Лепкого 4 рази (Гожалчинський, Сирокомля, Грудзінський і Виломовський), «Минають дні, минають ночі...» (Бельмонт, Твердохліб, Юзеф Лободовський), «Минули літа молодії…» (Гожалчинський, Левицький, Твердохліб). А переклад такого шедевра Шевченкової політичної сатири, як «Сон» («У всякого своя доля…»), був зроблений уперше саме Б. Лепким і залишався єдиним до появи видання Петра Куприся.

Через три роки після знакового видання за редакцією Якубця поезії Шевченка опублікували в «Антології української поезії» (1977), яку видавали Ф. Неуважний і Є. Плеснярович, і куди було включено 20 раніше вже друкованих поезій Шевченка. Наступне видання «Кобзаря» у Польщі вийшло вже на початку XXI століття — у 2008 р. у Любліні у перекладі Петра Куприся. Це видання унікальне, бо одній людині вдалося перекласти всі 260 поетичних творів Тараса Шевченка, причому не вибірково, а хронологічно. Ця нелегка праця тривала довгих 17 років — від 1973 р. і аж до літа 1990 р. — і була надрукована у Любліні (2008 р.) уже після його смерті.

У 2012 році переклади Петра Куприся були надруковані поряд із українським оригіналом у двомовному польсько-українському «Кобзарі» (Львів–Люблін, 2012). До редакційного комітету ввійшли польські вчені, серед яких Еугеніуш Красовський (головний редактор), Юзеф Колодзей, Ян Глінський, Михайло Лесів, Володимир Снітинський, Степан Ковалишин, Микола Рощенко, Альберт Новацький, а також Беата Пиц. Під час свого виступу на презентації цього видання «Кобзаря» Роман Лубківський твердив: «Відносини між сусідніми народами й культурами часто "розшифровуються" визначними особистостями. Так, для з'ясування непростих українсько-польських взаємин найбільше зробили (і роблять) Тарас Шевченко і Юліуш Словацький. Генії двох народів, майже ровесники, політичні вигнанці, чиї життєві шляхи пересікалися в Кременці й Вільні, а творчі — у "Гайдамаках" і "Срібному сні Саломеї", зуміли значною мірою нейтралізувати конфліктогенні, болючі теми (про це докладно й переконливо йдеться в розвідці Івана Дзюби "Словацький і Шевченко"… У просторі "Україна-Польща" важливим є все: і біографічні сюжети (приятелювання Шевченка на засланні із репресованими поляками і його захоплення Міцкевичем), і вплив на "українську школу" в польській літературі, а найголовніше — його визвольні державотворчі візії»[79].

Перекладач «Кобзаря» П. Купрись народився в підляському селі Костомлоти в 1933 р. у православній родині, українська була для нього рідною мовою.

Невдовзі його сім'я переїхала на Волинь та оселилася в околицях Луцька, де перебувала до 1947 р., однак потім знову повернулася до Польщі. Освіту Купрись здобував у загальноосвітньому ліцеї ім. Юзефа Крашевського в Білій Підлясці та в Ягеллонському університеті в Кракові, де на гуманітарному факультеті вивчав російську мову, а також — як додаткову другу мову — українську. Після навчання його направили працювати у північно-західну частину Польщі, проте згодом він повернувся до Любліна, де викладав російську мову на факультеті практичного навчання іноземних мов Сільськогосподарської академії. Водночас Купрись був перекладачем в Інституті агрофізики Польської академії наук (ПАН), тоді ж упорядкував перший польсько-російський та російсько-польський агрофізичний словник. У вільний час він писав вірші. Найважливішою ж справою П. Куприся був переклад польською мовою фундаментальних творів української літератури — Шевченкового «Кобзаря» та «Енеїди» Івана Котляревського. Завдяки йому «Енеїда», яка стала початком сучасної української літератури, через 2 століття після написання у 1798 р. стала доступною для польського читача. П. Купрись перекладав також твори інших українських поетів — Івана Франка, Лесі Українки, Валентини Ткаченко, Миколи Вінграновського, Олександра Богачука, Петра Маха. Він створив навіть свій словник рим. Життя поета й перекладача обірвалося у віці 69 років.

Як зазначала Роксана Харчук, «для перекладів Петра Куприся характерний високий ступінь адекватності значень перекладу першотвору, точна передача ритміки і римування оригіналу»[80]. «Кобзар» у перекладі Петра Куприся, безумовно, став вагомим явищем в історії польських видань Шевченка, адже попередні видання були результатом колективної праці десятків перекладачів, кожен із яких брався за ті поезії, які відповідали його творчій натурі. Серед них були як іменити літератори, так і митці, для яких саме переклади Шевченка стали *opus magna* всього життя.

Загальну стильову тенденцію в історії перекладання творів Шевченка польською можна окреслити рухом від стилізації до все глибшого розуміння художнього змісту та все точнішого відтворення ритміки й поетики оригіналу. Варто також нагадати, що перші перекладачі творів Шевченка намагалися вкласти його поезії у фольклорні рамки, спрощуючи таким чином художній світ оригіналу. Наприклад, Леонард Совінський не міг впоратися зі складною ритмікою і творам з урочистою будовою вірша надавав характеру танцювальної пісеньки. Владислав Сирокомля думки й образи Шевченка намагався «вбрати» в шати білорусько-литовського фольклору, формуючи уявлення про Шевченка як про поета, який не виходить поза сферу фольклору. Часто перекладачі грішили внесенням довільних змін до оригіналу, як-от у перекладі «Гайдамаків» Совінського, де є розбіжності з оригіналом, спрямовані на послаблення антипольського звучання. Основними ж проблемами перекладів Шевченкових поезій польською мовою були складнощі з відтворенням їх ритміки, а також подеколи «незручне» ідейне наповнення творів (особливо на історичну тематику), хоча фольклорну складову здебільшого вдавалося відтворити доволі адекватно.

Як відомо, серйозний вплив на мову творів Шевченка справила «Біблія». Поет наслідував урочистий, піднесений стиль біблійних книг, черпав звідти сюжети й ідеї. Відтворення біблійної стилістики Шевченка становить окрему проблему перекладу, зокрема пов'язану з необхідністю адекватними засобами передати старослов'янські звороти, релігійну і церковну термінологію. На лексичному рівні у перекладах Петра Куприся не завжди відтворено архаїзми та старослов'янізми, але місцями їх компенсовано старопольськими синтаксичними конструкціями, наприклад, у поемі «І мертвим, і живим…» слова «Дастьбі… Колись будем І по-своєму глаголать, Як німець покаже» відтворено таким чином: «Da Bóg, to będziemy… Po swojemu tak rozmawiać, Jak nam Niemiec powie». Цю проблему бачив і сам перекладач, тому намагався шукати різні підходи до її вирішення: «Найважчим було пояснювання і заміна відповідними польськими словами архаїзмів і церковнослов'янізмів, зокрема в "Псалмах Давидових". Тут прийшлось сягнути до творів Я. Кохановського, а передусім до "Біблії" О. Вуєка. У поясненні назв церковних обрядів і пошуках відповідних католицьких допоміг мені місцевий православний священик»[81].

Іншою важливою мовною стихією у Шевченка є народнопісенна стилізація. Купрись намагався зберігати лексичні та синтаксичні повтори («вітер віє повіває» — «wietrzyk wieje i powiewa»), порівняння («pole, jak morze», «bez miłego słońce świeci, Niczym wróg się śmieje», «wysoka — aż do chmury samej», «fale wokół, niczym góry»), епітети (czarnobrewa dziewczyna, piwne oczęta, szczera prawda, morze sine, bezkresne, niebo błękitne, cerkiew murowana), звертання (ojcze, mój gołąbku; babuleńko, gołąbeczko; bandurzysto, orle siwy).

Порівняймо два переклади поеми «Іржавець», зміст якої пов'язаний з подіями на Україні після шведської кампанії 1709 року, спричиненими розколом серед козацтва, коли кошовий отаман Кость Гордієнко виступив на боці І. Мазепи, а фастівський полковник Семен Палій разом із «прилуцьким полковником поганим» Галаном — на боці Петра І, що призвело до жорстокої розправи над козаками. Перший перекладач цієї поеми Ч. Яструмбець-Козловський доповнював стиль оригіналу, використовуючи фразеологізми, які дещо загострюють і розтлумачують звучання оригіналу. Натомість у Шевченка як драматизм оповіді про поневіряння запорожців під ханською владою, так і сарказм стосовно діяльності козацької верхівки й гнівне викриття помсти Петра І змальовані в пісенній стилістиці з алегорією, де злигодні названі мандрами, татарські мурзи не знущалися і тим більше не «заливали за шкіру сало», а «опанували» і «добре завдавали». Здається, саме Куприсеві вдалося витримати цю тональність оригіналу у своєму перекладі за допомогою дослівної передачі оригіналу без інтерпретаційних доповнень.

Шевченко	Яструмбець-Козловський	Купрись
Нарадила мати, Як пшениченьку пожати, Полтаву достати.	Doradzała matka, Jak pszeniczką żąć — Połtawę Dostać. *Niezła gratka*!	Doradzała matka, Jak pszeniczkę szybko pożąć, Wziąć Połtawę gładko?

Як мандрували день і ніч, Як покидали запорожці Великий Луг і матір Січ…	Gdy naszych *dotknął klęski bicz,* Gdy opuszczali zaporoską Ziemicę — Wielki Łuh i Sicz…	Gdy wędrowali w dzień i w nocy, Jak porzucali Zaporożcy Łuh wielki, Sicz swą smutkiem tchnącą,..
Опанував запорожцем Поганий татарин	Zaporożca bisurmanin Tatar *wziął w kabałę*	I owładnął Zaporożcem Tatarzyn nikczemny
Бо й їм добре на чужині Мурзи завдавали.	Im murzowie też *za skórę* Zalewali sadło.	Bo ich dobrze na obczyźnie Mirzowie nękali.

Однак потрібно зазначити, що й переклади Ч. Яструмбця-Козловського в цілому мають досить високий рівень, перекладач близько передає оригінал, досягає яскравості та природності вислову. А дослівність перекладів Куприся не завжди йде на користь, особливо у перекладах ранньої творчості Шевченка:

Шевченко	Купрись	Інші переклади
Він їм тугу розганяє, Хоч сам світом *нудить* («Перебендя»)	On tęsknotę im rozgania, Choć *się* w świecie *nudzi.*	Ciężkie dumy im rozprasza, Choć sam *pełen troski* (Яструмбець-Козловський)
Сама хоче мене мати *В землю заховати…* («Тополя»)	Sama matka zapragnęła *W ziemi mnie pochować…*	Własna matka chce mnie żywą *Złożyć w ciemnym grobie…* (Богдан Лепкий)

Отже, переклади Куприся загалом точно передають характерний стиль Шевченка, його голос, літературну манеру, впізнаваними є переходи між розмовним, піднесеним та народнопісенним акцентами. Ці переклади відзначаються прагненням до точності, іноді навіть буквальності, нечисленні лексичні додатки чи пропуски зроблено тільки з огляду на потребу дотримання ритму. Зважаючи на значення доробку Петра Куприся, найпліднішого із перекладачів Шевченка польською мовою, проблема вивчення його методу, безперечно, вимагатиме подальших більш ґрунтовних досліджень.

Нещодавно в Україні до ювілею Т. Шевченка — 200-річчя від дня народження — львівське видавництво «Світ» на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України видало ще одне видання «Кобзаря» польською мовою. Тут представлено переклади творів українського митця, починаючи від Л. Совінського та А. Гожалчинського і аж до П. Куприся. На жаль, упорядник Роман Лубківський не пояснив принципів добору матеріалу, відсутні й властиві академічним виданням примітки. Його ж розлога оглядова стаття відображає перекладацьку рецепцію Шевченка в Польщі. Особливо приємно відзначити графічне й видавниче оформлення — поліграфічну ошатність і багатство ілюстрацій авторства народного художника України Миколи Стороженка. Книга видана накладом 1000 екземплярів, тож має всі шанси стати популярним джерелом Кобзаревого слова для польськомовних читачів.

Процес освоєння спадщини Тараса Шевченка польськими літературознавцями, мовознавцями і перекладачами триває й досі, про що свідчить останнє видання «Вибраних поезій» Тараса Шевченка (Люблін, 2013) із передмовою Альберта Но-

вацького, яку він написав у співавторстві з Дагмарою Новацькою («Лірика Тараса Шевченка і його вклад у розвиток української літературної мови»). Автори наполягають на необхідності врахування біографічного контексту під час розгляду спадщини Кобзаря, навіть попри неприхильність сучасного літературознавства до біографізму як наукової методології. На основі попередніх польських та українських шевченкознавчих надбань створено конденсований життєпис Кобзаря, поставлено найважливіші акценти щодо його творчості. Натомість представлено внесок у створення української мови як засобу загальнонаціонального спілкування. Дослідники вважають, що «в цьому одна з найбільших заслуг Шевченка перед своїм народом»[82].

ЛІТЕРАТУРА

[1] Jakóbiec M. Wstęp / Taras Szewczenko. Wybor poezji. — Wrocław–Warszawa–Krakow–Gdańsk, 1974. — S. III.

[2] Marian Jakóbiec. Poezja Tarasa Szewczenki // Taras Szewczenko w setną rocznicę śmierci, Warszawa, 1961. — S. 4.

[3] Szewczenko T. Wybór poezji / Opr. M. Jakóbiec // Biblioteka Narodowa. — Wrocław; Warszawa; Gdańsk, 1974. — Seria II. — N 178. — S. III.

[4] Там само. — С. XLII–XLIII.

[5] Там само. — С. LIX.

[6] Там само. — С. LXV.

[7] Стефан Козак. Шевченкознавчі та порівняльні студії: Статті. Розвідки. Лекції / [голов. ред. Г. Скрипник; упоряд. Р. Радишевський]; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ; Міжнародна асоціація україністів; Міжнародна школа україністики НАНУ. — К., 2012. — С. 28–167

[8] Там само. — С. 66–75.

[9] Там само. — С. 149–157.

[10] Там само. — С. 41.

[11] Там само. — С. 51.

[12] Там само. — С. 38.

[13] Mokry W. Taras Szewczenko w kręgu lektur biblijnych // Zeszyty naukowe, KUL R. 25: 1982. — № 2–4. — S. 116.

[14] Там само. — С. 123.

[15] Там само. — С. 141.

[16] Мокрий В. Церква в житті українців. — Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1993. — С. 87–97.

[17] Mokry W. Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu. Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz, Kraków, 1996. — C. 45; Szewczenko T. Wybór poezji / opr. M. Jakóbiec // Biblioteka Narodowa. — Wrocław; Warszawa; Gdańsk, 1974. — Seria II. — N 178. — S. LXXIV.

[18] Там само. — С. 48.

[19] Там само. — С. 58.

[20] Там само. — С. 62.

[21] Там само. — С. 73.

[22] Mokry W. Bóg w Testamencie i Psałmach Tarasa Szewczenki // Biblia w literature i folklorze narodów wschodniosłowiańskich / pod red. R. Łuźny, D. Piwowarska. — Kraków, 1998. — S. 273–284.

[23] Mokry W. Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu. Szewczenko, Kostomarow, Szaszkiewicz. —Kraków, 1996. — C. 194.

[24] Дорошенко В. Польський переклад Шевченкового «Щоденника» // Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН). — Частина 2. — Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв. — 2011. — С. 118.

[25] Słobodnik W. Wstęp / Taras Szewczenko. Utwory wybrane. — Warszawa : Państwowy instytut wydawniczy, 1955. — S. 5–9.

[26] Jakóbiec M. Taras Szewczenko w setną rocznicę śmierci. — Warszawa, 1961. — S. 3.

[27] Łapski E. Szewczenko w polskiej krytyce literackiej / Taras Szewczenko w setną rocznicę śmierci. — Warszawa : Instytut Polsko-Radziecki, 1961. — S. 36–44.

[28] Пачовський Т. Ще одне надбання в шевченкіані Єнджеєвича // Всесвіт. — 1978. — № 9. — С. 198.

[29] Єнджеєвич Є. Українська людина в російській повісті Т. Г. Шевченка // Наша культура. — 1971. — № 3.

[30] Jędrzejewicz J. Wstęp / Taras Szewczenko. Poezje wybrane. — 1972. — S. 5–20.

[31] Там само.

[32] Чайковський Б. Шевченкове слово в Польщі // Всесвіт. — 1973. — № 9 (183). — С. 186.

[33] Єнджеєвич Є. Шевченко пригнічений // Наша культура. — 1975. — № 9.

[34] Кирчів Р. Jerzy Jędrzejewicz. Noce ukraińskie albo rodowód geniusza // Радянське літературознавство. — 1967. — № 4. — С. 92–93.

[35] Задорожна С. Українські ночі, або Родовід генія Єжи Єнджеєвича в контексті сучасної прозової Шевченкіани // Варшавські українознавчі записки (За ред. С. Козака). — Варшава, 1994. — С. 195.

[36] Задорожна С. Літературознавчий аспект «Розповіді про Шевченка» Єжи Єнджеєвича // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць, присвячений 180-річчю від дня народження поета. — К. : ВПЦ «Київський університет». — 1994. — С. 160.

[37] Там само. — С. 163.

[38] Там само. — С. 164.

[39] Антін Верба. Єжи Єнджеєвич // Український календар. — 1972. — С. 232.

[40] Пачовський Т. Твори Шевченка в перекладах Є. Єнджеєвича // Всесвіт. — 1975. — № 3. — С. 192.

[41] Антін Верба. Єжи Єнджеєвич // Український календар. — 1972. — С. 233.

[42] Пачовський Т. Твори Шевченка в перекладах Є. Єнджеєвича // Всесвіт. — 1975. — № 3. — С. 193.

[43] Там само. — С. 194.

[44] Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич: урок української // Всесвіт. — 1980. — № 2. — С. 197.

[45] Пачовський Т. Владислав Сирокомля — перекладач Шевченка // Annales Uniwersytas Marie Curie-Skłodowska. — Lublin, 1980.

[46] Там само.

[47] Nieuważny F. Między ludowością, buntem i godnością. Taras Szewczenko / O poezji ukraińskiej od Iwana Kotlarewskiego do Liny Kostenko. — S. 25–34.

[48] Кубацький В. Тарас Шевченко і польський романтизм // Всесвіт. — 1972. — № 3. — С. 129.

[49] Kasperski E. Narracje i symbole wyzwolenia. Słowacki — Szewczenko / Dyskursy romantykow. Norwid i inni. — Warszawa, 2003. — S. 491.

[50] Kasperski E. Narracje i symbole wyzwolenia. Słowacki–Szewczenko / Dyskursy romantykow Norwid i inni. — Warszawa, 2003. — S. 493.

[51] Edward Kasperski. Narracje i symbole wyzwolenia. Słowacki — Szewczenko / Dyskursy romantykow: Norwid i inni. — Warszawa, 2003. — S. 495.

[52] Там само. — С. 487–520.

[53] Igliński G. Romantyczne posłannictwo słowa. «Ni Archimedes, ni Galileusz...» Tarasa Szewczenki jako przykład liryki profetycznej / W kręgu kultury ukraińskiej. — Olsztyn: WSP. — 1995. — S. 31–44.

[54] Białokozowicz B. Taras Szewczenko i kształtowanie się świadomości narodowej Mikołaja Janczuka / W kręgu kultury ukraińskiej. — Olsztyn: WSP. — 1995. — S. 123–135.

[55] Якубовська-Кравчик К. Шевченківський тіртеїзм духу / Україна. Тексти і контексти. Книга на пошану професора Стефана Козака з нагоди Його ювілею сімдесятиліття (за ред. В. Назарука, В. Соболь, В. Александровича). — Варшава, 2007. — С. 239–248.

[56] Там само.

[57] Witkowski W. Język ukraiński. — 1968. — S. 28–29.

[58] Lehr-Splawiński T. Ze spostrzeżeń nad językiem Szewczenki / Zbiór «Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Govanni Maver. Samsoni Editore». — Roma, 1962. — S. 405–411.

[59] Zwoliński P. «Życiorys językowy» Tarasa Szewczenki // Slavia Orientalis. — Rocznik XIII. — Nr 4. — Warszawa, 1964. — S. 383–393.

[60] Антін Верба. Украініка Влодзімежа Слободника // Український календар. — 1980. — С. 93.

[61] Пачовський Т. Сучасні переклади поезій Тараса Шевченка на польську мову // Українське слов'янознавство. Література і мова зарубіжних слов'янських народів: До VII Міжнародного конгресу славістів і VI Всесоюзної конференції істориків-славістів. — Випуск 9. — Львів : Видавниче об'єднання «Вища школа». — 1974. — С. 31.

[62] Там само. — С. 32.

[63] Там само. — С. 32.

[64] Грицков'ян Я. Нові видання творів Т.Шевченка в Польщі // Наша культура. — 1981. — № 3 (275). — С. 7.

[65] Literatura na świecie. — 1971. — № 5. — 135 s.

[66] Пачовський Т. Сучасні переклади поезій Тараса Шевченка на польську мову // Українське слов'янознавство. Література і мова зарубіжних слов'янських народів: До VII Міжнародного конгресу славістів і VI Всесоюзної конференції істориків-славістів. — Випуск 9. — Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа». — 1974. — С. 37.

[67] Пачовський Т. «Заповіт» Тараса Шевченка польською мовою // Наша культура. — 1978. — № 3 (239). — С. 1.

[68] Єнджеєвич Є. Шевченко пригнічений // Наша культура. — 1975. — № 9.

[69] Наша культура. — 1961. — № 4. — С. 8.

[70] Український календар. — 1964. — С. 108–110.

[71] Наша культура. — 1961. — № 3. — С. 2.

[72] Пачовський Т. Перлина Шевченкової лірики «Садок вишневий коло хати» в польських перекладах // Наша культура. — 1981. — № 3 (275). — С. 5–6.

[73] Пор.: Кочур Г. Шевченко в польських перекладах / Література та переклад: Дослідження, рецензії, літературні портрети, інтерв'ю. — Київ : Смолоскип, 2008. — С. 229–230.

[74] Єнджеєвич Є. Шевченко пригнічений // Наша культура. — 1975. — № 9.

[75] Jakubiec M. Wstęp / Szewczenko T. Wybór poezji. Opracował Marian Jakubiec. — Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974. — S. XXXI.

[76] Астаф'єв О. Твори Тараса Шевченка у перекладі Чеслава Яструмбця-Козловського // Слово і час. — 2013. — № 2. — С. 13–22.

[77] Кагарлицький М. Поема «І мертвим, і живим…» у польських перекладах // Зб. «Голос Шевченка над світом». — К., 1961. — С. 93.

[78] Єнджеєвич Є. Шевченко пригнічений // Наша культура. — 1975. — № 9.

[79] Дзюба І. Явище європейського виміру // День. — 2012. — № 198.

[80] Харчук Р. Перше повне видання поезій Т. Шевченка польською мовою // Збірник праць XXXVII Всеукраїнської наукової шевченківської конференції. — Черкаси, 2009. — С. 476.

[81] Купрись П. Моя праця над перекладом «Кобзаря» // Український календар. — 1984. — С. 78.

[82] Новацький А., Новацька Д. Лірика Тараса Шевченка і його вклад у розвиток української мови // Тарас Шевченко. Лірика. — Люблін, 2013.